

MÓRA FERENC

(1879—1934)

Írta: VAJDA LÁSZLÓ

A kincskereső kis ködmönt az öreg szűcs szabta-varrta s cifrázta Ger-
gőnek, a fiának, mikor diáknak adta, ráhímezve a roskatag malomházat is,
a kirepítő családi fészket — hogy egy életre vesse szívébe a képét. S nem
veszett kárba a keze munkája. Móra Ferenc meg testvérébátyja, Móra István,
deresedő fejjel is azt vallják, hogy a szülői háznak köszönhetnek mindent.
Móra Ferenc így fejezi be azt a rövid életrajzt, melyet 1911-ben írt, akkor,
amikor Szegeden a szabadkőműves páholyba való felvételét kérte: »Egyet-
len örökségemet, a hazulról hozott öntudatlan liberalizmust és humaniz-
must, nem tékoztattam el, mindössze öntudatosra tettem az élet.« [1]. Móra
István azt írja a *Magyar Hírlap* 1935. évi febr. hó 10-i számában, édesapjáról
emlékezve, hogy apja-anyja negyvennyolcassága változott formában, mint
ellenzékiesség, tovább élt a lelkében.

Móra Ferenc öntudatlan liberálisizmusról és humanizmusról szól, ebbe
a két jelszóba foglalva össze azokat az életeszményeket, melyeket az első
világháború előtti Magyarországon a polgárság leghaladóbb rétege, a radi-
kális polgárság vallott. Persze fennen hirdették ezeket más polgári réte-
gek is, jóllehet a liberalizmusban legfeljebb a politikai jogegyenlőségig, a
humanizmusban pedig a filantróp részvértig voltak hajlandók elmenni —
egyedül a radikálisok értelmezték mélyrehatóbban e fogalmakat, a felvilá-
gosodás hagyományához méltó módon; a gazdasági és társadalmi uralmi
viszonyok megváltoztatásának szükségességét fejtve ki belőlük. Mikor
írónk a szabadkőműves páholyok tagjai közé való felvételét kéri, nem a
polgárság zömére jellemző semmitmondó liberalizmusra és humanizmusra
gondol.

Az öntudatlan liberalizmust és humanizmust — szabadelvűséget
és emberiséget — a szülői ház oltotta be Móra Ferenc lelkébe.

Móra Márton, aki csak úgy véletlenül rekedt mint fiatal szűcs Kiskún-
félegyházán, mert a felszabadult mesterlegényre akkoriban kötelező vándor-
utatót járva itt ült meg a bugyellárisa, elszegődött Almási György uram
műhelyébe. Mikor már megunt a gazda zsizsikes lencsét — azt kapta
ebédre is meg vacsorára is —, felmondott, s megnősült. Kommendálásra
vette el Nyeszó Juhász Pankát. A maga urává lett, a műhelye jól ment,
úgy, hogy szőlőt is vásárolt [2]. Arra gondolt, hogy könnyebb lesz a sora;

ha a szücszüvel is öltöget, meg a szőlőkapát is forgatja, s talán inkább bízott a földben, mint az iparban. Vidéki városaink paraszti eredetű kézművesei legtöbbször ilyen kétlaki életet éltek — csak félig polgárosultak —, úzták az ipart, de ha csak tehették, földet is szereztek, a szükségétől kényszeredetten és vágyuktól hajtottan. Lassan-lassan azután elszokott a mesterségétől, és beleszerelmesedett a szőlejébe. S a szőlő juttatta koldusbotra. »Fercsike« 1879-ben született, s 1881-ben rátört a vadvíz négy pászta szőlőre: elvitte a vesszők két évi termését, s kiölte a legtermőbb gyümölcsfákat. Móra Márton felesége kénytelen volt a falu kenyérsütőgető asszonyává lenni, hogy éhen ne vesszenek. [3].

Fercsike élményeiben már az elszegényedett szülőkre emlékezik. Apja-anya látástól-vakulásig dolgozott, s szó szerint való értelemben arcuk verejtékével ették kenyerüket. Tréfásan-szomorkásan »örvendeztette meg« az édesanya a kis-későnjöttet, ha már nagy volt az ehetnékje, hogy három félét fognak vacsorázni: kenyeret, haját, bélit. Olykor kertészpecserye is került az asztalukra — a sült tököt csúfolták ennek, vagy bundás gombóc — ez volt a hajába főtt krumpli ünneplős neve. Könnyen akadt itt helye a Fercsike keresményének is. Mert Fercsike hol pattogatott kukoricát hozott haza, hol az inge derekába tömött csicsókát, hol meg egy-egy fényes krajcárt. Effélével fizette ki a szabó, akinek fércet szedett, a gazda, akinek a szamarát legeltette, a takács, akinek a kisbabáját ringatta a bölcsőben, s a vak koldus, akit pénteken házról-házra vezetett. Az édesapát sokszor elkészerítette ez a helyzet, de sohasem töltötte ki a mérgét sem a feleségén, sem a gyermekén, magában evődött, ha túrhetetlennek érezte az életet, legtöbbször úgy, hogy az övéi ne is sejtessék bűját-baját — kimenekült a szemük elől a szőlőbe. Az egymás iránt érzett szeretet könnyítette meg e három léleknek az élet terhét. Beszédes tanúja ennek a szeretetnek a *Mindennapi kenyerünk* c. karcolata. (Véreim.) Fercsike anyja sápadt képére emlékezve képtelen megenni azt a karéj kenyeret, amit Dobáknétól kapott: az anya is érintetlenül hagyja férjére gondolva; az apa meg másnap fiát örvendezteti meg vele, mint madárlátta kenyérrel.

Az édesapa legnehezebb napjaiban sem zavarta meg a család békéjét kitoréseivel, de a lelke mélyére fojtottan szörnyű háborgás emésztette a sorsuk miatt. Nyomos parasztgondolkodása a legközelebbi okra rátalált — s hogy a legtávolabbtit is megjelje, arra nem is volt szüksége. Nap mint nap tapasztalta, hogy az urak a tönkretevői a magafajta szegénynek — a városháza urai, akik könyörtelenül bekövetelik az adót, akkor is, ha egy szem termés se volt. A végrehajtó, az írnok, a jegyző voltak az urak az ő szemében — s hogy ezek csupán engedelmes eszközei a náluk nagyobb uraknak, akiké a hatalom az országban, erről talán fogalma sem volt. Végin csattan az ostor, s ha a nyelét nem is láthatta, a suhogóját annál inkább érezte a hátán. S ez neki elég volt ahhoz, hogy levonja belőle a tanulságot a maga számára: kerülni kell még a találkozást is az úrfélével. Úrgyűlölet ez, vagy úrfélelem? Talán mind a kettő. »Ha az apámnak a városházára kellett menni, akár adóügyben, akár katonaiügyben, akár valami összeírás vagy passzus okából, akkor azt már egy héttel előbb mindig megtudtuk a viselkedéséből. A mindig nótás, nevető ember akkor szótlan lett, rosszkedvűen jött-ment, és mindig ráhágott a macska farkára — egyszerűen, ha úriember lett volna, akkor úgy mondanám, hogy ideges volt [4].

Ez az úrgyűlölet és úrfélelem láttatta be vele, hogy neki azok között van a helye, akik az uraktól akarják megszabadítani az országot; a negyvennyolcasok között. Hívükké szegődött, s ettől kezdve »jégyes« ember lett. Amikor a jég széthasógatta a szőlőjét, s fölment a városháza adóelengedést kérni, mint ez meg ez a tekintetes úr, a városháza azon segített, az ő kérelmét elutasította. Nemcsak azért, mert a tekintetes úr nem méhet napszámba kapálni, de ő igen, hanem azért is, mert annyit éltette a negyvennyolcat [5]. Persze, mint a többi »fűszálember«, az ő negyvennyolcasága is ártatlan ábrándkergetés volt. Áldották Kossuth Lajost, s visszavárták akkor, mikor a negyvennyolcasok vezérei bizony már nagyon sokat engedtek a negyvennyolcból. De ez az ábrándkergetés is elég ok volt arra az uraknak, hogy még inkább szorongássák a szegényeket.

A szülői házat melegítő szeretet — Illyés Gyula szavaival: a szegények rejtő, halk szeretete — s lelkesítő negyvennyolcosság — a szegények jámbor tiltakozása az élet rájuk nehezedő, szinte elviselhetetlen terhe miatt — ez lett írónk apai, anyai öröksége: öntudatlan emberiség és szabadelvűség.

Móra Ferenc nem tékozolta el örökségét, hiszen ennek szétszórása egyet jelentett volna a neki mindennél drágább szülői ház megtagadásával. Pedig a foltozószücs apa s a kenyérsütőgető anya akkor nem volt valami jó ajánlólevél annak, aki éppen diáksága révén volt felemelkedőben a félig paraszti, félig iparos rétegből az értelmiségi rétegbe, mert középosztályunk — s az értelmiség idetartozónak érezte magát. — zöme mindennél többre, becsülte az úri életformát, jóllehet kékezi vagy szellemi munkából élt. Ez egyenes következménye volt annak, hogy a kapitalizálódó Magyarországon politikai hatalmuk révén a feudálisok tekintélye még mindig csorbitatlan volt, s ezért a polgárság leghőbb vágya a nemességhez való hasonulás. Kétségtelen, hogy a diákká lett Fercsike nem egyszer kerülhetett olyan helyzetbe, mikor kísértésbe jött, hogy apját-anyját megtagadja, de végül is a jobbik énje került ki győztesen a harcból. Adataink erre nézve ugyan nincsenek, de minthogy az »édesék« elárulásának a motívuma többször visszatér műveiben, valószínűnek kell tartanunk, hogy élmény rejlik mögötte. Az *Úri kalap*-ban (*Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*) bevallja, hogy mikor az apja egy zsibogón vásárolt keménykalappal akarta megörvendeztetni az ő úrnak induló fiacskáját, az a suhancok kegyetlenségével szégyenítette meg őt. Ráförmedt, amiért úrnak valónak gondolta azt az ócska jószágot, s kiütötte a kezéből. S csak meglett ember korában tört rá emiatt a késő bánat. A *Kincskereső kis ködmön* Gergője egyszer társaival labdázott. Észrevette, hogy a homokbánya felől egy anyja-forma asszony közeledett feléjük, a hátán zsákot cipelt. Letette, hogy megpihenjen, de felvenni már nem volt ereje. Gergő szíve megdobbant: csakugyan az édesanyja az! Futott volna, hogy segítsen neki, de — sok úri gyerek volt a fiúk között, s mit szólnak azok, ha megtudják, hogy az a zsákos néni az ő szüleje? Csak akkor sikoltotta el magát, s rohant hozzá, mikor a kapitány fia fogadni akart vele, hogy ily messziről is hátba tudná hajítani azt a nénikét. — Az édesék erősebbnek bizonyultak, mint az úri környezet, mely a diákot pusztán úriságával arra ösztökélte, hogy tagadja meg őket. S mert írónk számára személyükben jelentették ők az emberiséget és szabadelvűséget, azért sikerült örökségét megőriznie.

Öntudatosná azután az élet tette: hatására oly világszemléletet alakított ki írónk, melynek minden tétele a humanizmusban és liberáliszmusban gyökerezett — tehát felismerte, hogy elvi alapnak csak ezeket tekintheti.

A pesti egyetemi évek (1897—1901) — földrajz-természettudomány-szakos tanárjelölt —, felsőlövői tanársága (1901—1902) oly élményekkel gazdagították, melyek addigi ösztönös állásfoglalását tudatosná érelték.

A XIX. század utolsó évtizedében egymásután robbantak ki az ipari és földmunkások mozgalmái; a szociáldemokrata propaganda nyomán az agrárszocializmus is terjedőben volt; a kivándorlók száma nagy mértékben megnövekedett. Ezek az aggasztó jelenségek csak tünetei voltak a társadalom szervi betegségének. Figyelmeztető jelek, melyek a polgárság legegészségesebb rétegével észrevétették, hogy a közjogi kérdés mellett — mert eddig ez volt a politika központi kérdése — egyéb kérdések is várnak megoldásra. Ez a réteg — zömében értelmiségiek — a még akkor fiatal társadalomtudomány felé fordult, hogy feleletet kapjon kérdéseire. A széleskörű társadalomtudományi érdeklődés eredményeképpen azután 1900-ban néhány tudós és író megindította a *Huszdik Század*-ot, s 1901-ben megalakult a *Társadalomtudományi Társaság*. Móra Ferenc, aki talán utolsó polihisztorunk, egyetemi hallgató korában a legkülönbözőbb forrásokból oltogatta kultúra-szomját. Diszdoktorrá avatásakor mondott beszédében [6] említi, hogy egyforma lelkesedéssel hallgatta *Beöthy Zsolttól* az esztétikát, *Gyulai Páltól* a magyar irodalmat, *Lóczy Lajostól* a földrajzot, *Mágócsy Dietz Sándortól* a botanikát, *Ballagi Aladártól* a történelmet, *Hampel Józseftől* a görög művészetet, *Czobor Bélától* a keresztény régészetet és *Kövesligethy Radótól* a csillagászatot. Elképzelhetetlen, hogy ne kíváncsiskodott volna bele a nálunk akkor meghonosodott társadalomtudományba is. Ez pedig az európai felvilágosodás hagyományaiból sarjadó világszemléletet hirdetett, s így ösztönözhetett írónkat, hogy a humanizmusban és liberalizmusban keresen fogódzót.

Különben egyéni életkörülményei is erre készítették. Mindaddig, míg testvérbátyjának nem sikerült gondoskodnia róla — étlap szerinti étkező ingyenesztos diáknak juttatta be a Pannónia szállóba, s szállást barátjánál, *Péterfy Sándornál* szerzett neki [7] —, nehezen ment a sora, úgy, hogy a társadalmi kérdés egyben az ő kérdése is volt. Az emberek közti viszonyt megmérgező egyenlőtlenségnek az átkát, melyet a humanizmus és liberalizmus gyakorlása lett volna hivatva kiküszöbölni, eleve érezte. Az egyetemi hallgatók nagy többségükben »úri fiúk« voltak, munkás-, vagy parasztszármazású alig akadt köztük, s írónkat az apjától ráhagyományozott úrgyűlölettel végyes úrfélelem e körben bizonytalanná tette. Annál is inkább, mert neki nyomorral kellett küzdenie. »A legkülönbözőbb pszeudonimeken verseltem össze annyit — írja —, ami futotta a vackot a gyöngytyúkutcái ablaktalan szobában; a gyertyát, ami nélkül ott nappal se lehetett látni, a rövidszivart, mint mindennapra való ópiumot, és a kenyeret, amely olykor csak minden másnapra való volt.« [8]. Ehhez az albérleti szobához képest valósággal úri szobának látta azt, amit a főbérletlő lakott, mert két ablákszemmel nézett az utcára, s az egyikén firhang is függött. A február és március összeakaszzkodásából születő zegernye idején, amikor a legjobban fázott, odujának hidegéből kimenekült a hókavará

szélbe. »A Rókus-kórház földszinti konyhái adtak nekem olyankor menedéket, azoknak a rossz ablakain tódult ki a gőz, amely meleg is volt, étel-szagú is, fűtötte is az embert, jól is lakatta, s elviselhetővé tette az életet ama ifjú boglyas számára, aki nem vállán viselte a glóbuszt, mint Atlasz, hanem a szíven.« [9] Bizonyos szemérmes szégyenlősség lett így úrrá rajta, mely még abban is megátolta, hogy elmenjen az *Új Idők* kiadóhivatalába, ahová levélben hívták, hogy megismerkedjenek vele. »Éppen csak ez kellett még nekem! Hogy én beállítsak olyan helyre, ahová írók járnak, és hogy ott engem kifaggassanak, ki vagyok, mi vagyok, miből élek? Arra nem is gondoltam, hogy tán be se eresztenének a gúnyámban, amelyről első tekintetre meg lehetett állapítani, hogy nem bíborpalást.« [10]. Lehet, hogy erre nem is gondolt, mégis a stilizálás — mit faggassanak a felől, hogy megy a scróm? — elárulja, hogy főként nyomorának a tudata riasztotta vissza a bemutatkozástól.

Felsőlövői tanársága is arról győzte meg, hogy a humanizmus és liberalizmus hiánya lealjasítja az életet.

Egy előkelő intézethez került, melynek a diákjai egytől-egyig úri gyerekek voltak. Beláthatta, hogy mindaddig, míg belőlük kerülnek ki a magyarság sorsintéző hatalmasságai, az emberiség elve csak megcsúfolt lehet. Az úri voltuknál fogva beléjük oltott felsőbbbségi érzés annyira túlteng bennük, hogy igájukba kívánják kényszeríteni azt, aki útjukba kerül, mit sem válogatva a célravezető eszközökben. Egy főjegyző csemetét, aki kísérletet tett, hogy fölébe kerekedjen, — mikor kinyitotta az osztálykönyvet, az első padból odaköpi a lapjára — alaposan megszegyenített. Azt hittem, gyermekem — mondta —, hogy kanász az apja. Az én apám foltozó szücs — vallotta be büszkén — de minket már azért is szájon vágta: kisgyerekkorunkban, ha esőt meg szelet játszottunk. [11]. Ez a felsőlövői középiskola különben arról volt ismeretes, hogy odahordták az egész monarchiából a mindenünnen kikonzíliumozott úri gyerekeket. Természetesen internátussal is el volt látva, s a mákvirágok szülei méregdrága áron fizették meg fiácskáik testi-lelki gondozását. Viszont a gyerekek, ha valahol, hát itt érettségi bizonyítványhoz juthattak. Ugyanis a tanári kar csak egy egész csekély százalékot buktathatott el, nehogy rossz hírbe keveredjék az intézet. Az öregebb kollégák beleszoktak már a rendbe, ő ellenben visolygott tőle, s berzenkedett ellene [12]. Mert nem a legbántóbb meggyalázása-e a szabadelvűség gondolatának, ha a tanár tekintélyektől kényszerítetten az úri kölykök érdekeit védő közoktatásügyi kormányzattól utasítva — osztályozza tanítványait, nem pedig értékük szerint? Írónk rájött, hogy ez az iskola tanár nélkül megélne, de az internátusbeliek nélkül sehogysem. Levonta a konzekvenciákat, s egyszer s mindenkorra búcsút mondott a tanári pályának [13].

Szegedre készült, az ottani főigazgatóságnál pályázta meg 1902-ben a tollnoki állást. *Platz Bonifác* dr. volt ekkor a főigazgató. Papi ember, esküdt ellensége a darwinizmusnak, meg is kísérelte hitelét lerontani egy könyvében. Móra ügyének *Kulinyi Zsigmond* volt nála a szószólója, a *Szegedi Napló* főmunkatársa. A *Szegedi Napló* ellenzéki lap volt — s valószínű, hogy a töményen konzervatív tanügyi korifeus éppen világnézeti bizalmatlanságból nem alkalmaztatta a destruktív újságíró »védenc«-ét. A *Szegedi Napló* ellenben munkatársat keresett, s *Móra István* ajánlására

Ferencet azonnal szerződtette is. Fizetése havi hatvan forint lett, s ezt az összeget elégnék tartotta ahhoz, hogy megnősüljön. Feleségül vette régi szerelmét, *Wallashausen Ilonát*. 1912-ben a lap főszerkesztőjévé lett; 1904 óta a *Városi Múzeum* és a *Somogyi-könyvtár* örvévé, *Tömörkény István* halála után pedig, 1917-től a kettős intézmény igazgatójává.

Móra Ferenc humanizmusa és liberalizmusa itt Szegeden épült ki szerves világnézeté. Mint riporter, eléggé megismerkedett a közélettel, s mint múzeumi őr, ásatásai közben a szegényparasztság életének a mélyére tekintett. Az így szerzett élmények kétségtelenül elősegítették az érlelődési folyamatot, de talán ezeknél is inkább az az ellenzéki szellemmel telített légkör, mely a *Szegedi Napló* éltető eleme volt.

Az ellenzéki szellem különben is országsszerte határozotabbá, céltudatosabbá vált, s ez annak köszönhető, hogy a *Társadalomtudományi Társaságban* és közlönyében, a *Husadik Században* 1905-től kezdődően polgári szemszögből nézve az a szélsőbaloldali intellektuel-csoport ragadta magához a hegemoniát, amely a humanizmust, meg a liberalizmust szokványos szólamszerűségétől megfosztva, a felvilágosodás hagyományához hiven értelmezte, a legmagasabbrendű embermértóság és a legszélesebbkörű emberi szabadság követelményének fogva fel azt.

Az embermértóság eszményét a nemzetállamok szennyezik be, mert ultima ratioként imperialista céljaik elérésére fegyverhez nyúlnak, s az ártatlanok millióit hajtják vágóhídra, és döntik romlásba. Éppen azért ezeket a világállamnak kell majd felváltania, mely a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságára törekszik, s békés együttműködésen alapszik. A világállam megvalósulásának legfőbb akadálya a háború. A pacifizmus és antimilitarizmus hirdetésével kell tehát minden háborús törekvést már csírájában elfojtani. E propaganda azonban magában nem elégséges; sikere érdekében meg kell teremteni a nemzetek közötti vámuniót és szabadkereskedelmet, támogatni kell a nemzetközi döntőbíróságokat.

Az emberi szabadságot lábbal tapossák, pedig ennek szűkkeblű korlátozásával vagy zsarnoki megvonásával egyre távolabb sodródunk végső célunktól, az örök béke honától, a világállamtól. Haladásunk egyik főfeltétele a gondolatszabadság. Innen a tételes vallásokkal szemben tapasztalható ellenszenv; ezek dogmái lehetetlenné teszik az előítéletektől mentes tudományos kutatást. A nevelést is mentesíteni kell az egyház befolyásától. Az iskolában »a valláserkölcsei butítás és a véres történetírás helyét el kell foglalniok a gazdasági és technológiai ismereteknek, a természettudományoknak és a humánus kultúrtörténetnek«. Károsan hat az egyház a társadalmi morálra is, mert ellenzi a nőknek a férfiakkal való egyenjogúsítását, s álszemérmes hallgatásba burkolja a nemi kérdést. A gondolatszabadság előfeltétele a politikai szabadság. Magyarországon az állampolgári egyenlőség csak papíron létezik. A vagyonosak cenzusos választójog segítségével a vagyontalanokat kizárják az államhatalmi jogok gyakorlásából. Ezért kell kivívni az általános választójogot. Demokratikus közigazgatási reformra van szükség, mely tekintettel van a kisemberekre. Biztosítani kell a bírói függetlenséget, mert az alsóbb rétegűek vétségeit sokkal szigorúbban büntetik, mint a felsőbb rétegűekét. Pártatlanságra kényszerül a bíró, ha a törvények mindenki számára érthető nyelven vannak megfogalmazva. A mi hivatalos nyelvünk egyenesen érthetetlen.

Ez a politikai szabadság az előfeltétele a gazdasági szabadságnak, melyet egyfelől a feudális gazdálkodás, másfelől a kapitalista kizsákmányolás ver béklyóba. Ezek rovására a középosztály gazdasági erejét kell növelni. A hagyományos mód szerint gazdálkodó törpebirtokos parasztot ki kell oktatni a belterjes termelésre; a föld iránti szeretet, érdeklődés, ami szintén elengedhetetlen, benne megvan. A nagybirtokot szét kell morzsolni, s a helyén 2—300 holdas gazdaságokat kell létesíteni, melyeket az állam majd 10—15 parasztcsalád közös és osztatlan birtokába ad. Új termelési ágak meghonosításával kell fellendíteni az ipart, mégpedig a nagyipar megrendszabályozásával, s a kisipar pártolásával. Korlátok közé kell szorítani a nagykereskedelmet és támogatni a kiskereskedelmet. Szociális intézkedésekkel és adóreformmal kell szolgálni a kisemberek érdekeit. A vagyontéher túlnyomó részét a vagyontalan és csekély vagyonú elemek viselik; a fogyasztási adó igazságtalan, mert a nagy tömegeket sújtja. Ezeket a visszásságokat figyelembe véve kell megalkotni az új adórendszert.

A polgárság radikális csoportja így értelmezte a humanizmust és a liberalizmust. Polgári viszonylatban szélsőségesen, mondhatnánk, de ezt a szélsőségességet a körülmények parancsolták. Ugyanis a szokásos értelmezés szabad teret engedett a feudalizmus garázdálkodásainak is, meg a kapitalizmus túlkapásainak is, úgy, hogy nyugati értelemben vett polgári demokrácia nem alakulhatott ki Magyarországon. »Mi még csak a polgári demokrácia létrehozásának feladatánál tartunk. Tehát oly valami eljöveteleért kell majd küzdenünk, melynek átmeneti jellegéről meg vagyunk győződve, aminek szellemi és gazdasági gyarlóságait már a nyugati tapasztalatokból jól ismerjük.« Jászi Oszkár a dolgozó középosztályban látta azt a réteget, az értelmiségieken kívül ide számította a birtokos parasztságot, a kisiparost és kiskereskedőt —, mely a feladatot, ha súlyát növelik, sikerrel oldhatja meg. A radikálisok mozgalma a kívánt változást alkotmányos úton akarta elérni, a forradalmi úttól borzadt; a társadalomfejlődést nem osztályharcnak, hanem közérdeknek vallotta; nem egy osztálynak; hanem az emberiségnek a boldogítására törekedett; a szellemi, erkölcsi tényezők elsőbbségét hirdette, ezért centrális fontosságú szemléletében a politikai szabadság, mely mind a gondolat szabadságnak, mind a gazdasági szabadságnak előfeltétele, bár a gazdasági tényezők fontosságát egyáltalán nem vonta kétségbe. S ha e változás bekövetkeznék — létrejönne Magyarországon is a polgári demokrácia — a fejlődés következő állomása majd a munkás demokrácia kell, hogy legyen [14].

A humanizmus és liberalizmus e szélsőséges értelmezésén alapuló radikális program a polgárság leghaladóbb elemeinek utolsó elszánt kísérlete, legyőzni az emberi test és lélek kizsákmányolását az emberi haladás eddig ismert és bevált alapvető erőinek a felhasználásával. A polgárság utolsó kísérlete — mondhatnánk így is: a proletárforradalom elkerülésére. De ez a program a középosztálynak sok volt — eszményképül az agráriusok úri életformáját választotta! — a munkásságnak pedig kevés. Így visszhangja szélesebb körökben nem igen támadt.

Móra Ferenc a radikálisok szellemében volt humanista és liberális, s a radikálisok szellemében bontakoztatta ki világnézetét a humanizmusból és liberalizmusból. Erre egész életműve bizonyosság. Hogy ez a világnézet egyfelől nézve zenebőna, másfelől nézve pedig jámbor, annak ő maga

is tudatában volt. Egyik napszámosa, Jakab bácsi, sajátos módon szokta osztályozni a földből kiásott ősokeket. Olyan csontvázra, amelyik férfi létére sem volt a túlvilági útra feltarisznyálva egyébbel, mint egy-két vascsattal, azt mondta: »No, erre a jámborra se volt több bizva, mint amennyi énrám.« Ha ellenben, olyan úriember került a napvilágra, akinek öldöklő szerszámokat raktak a kezeügyébe, elismerően billentette meg a fejét: »Nagy fene zenebona embör. löhetett ez is a maga idejében.« Jámborok és zenebonák, ezekből állt ezerötszáz esztendővel ezelőtt a húnkori nemzet — folytatja írónk —, de hova sorolja magát, aki mindkét felekezethez érez egy kis tartozandóságot? — aki afféle »jámbor zenebona« [15]. S ez a meghatározás több, mint szellemesség. Tömör foglalata magatartásának. Zenebona ez, mert oly mérvű reformokat kíván, melyektől a polgárság zöme borsódzik, de jámbor, mert húzódozik a forradalomtól, melyért az öntudatos munkásság lelkesedik. Kétarcú állásfoglalás ez, mert a radikálisok világnézete egyaránt merít a burzsoázia ideológiájából is, meg a proletáriátus ideológiájából is.

II.

Móra Ferenc országoshírű íróvá a húszas években lett, addig csupán vidéki író volt, kinek olvasói elragadtatással szölk a *Szegedi Napló*ban megjelent vezércikkeiről. Mint költőt ismerték ugyan a szegedi körtöltésen túl is — lírikusnak indult már diákkorában, — de feltűnést nem keltek versei. A gyerekszíveket azonban már ekkor is meghódította meséivel és ifjúsági regényeivel. Pályájának ez az első szakasza 1919-ig tart.

Költeményeit könyvalakban 1920-ban jelenteti meg *Könnyes könyv* címen. Maga gyűjt előfizetőket, s igen jellemző az, ahogy a kötetet ajánlja a nyomda által kibocsátott előfizetési íven. A fiatal költőket — mondja — barátaiuk szokták buzdítani költeményeik kiadására, őt, az öreg költőt, ellenségei kényszerítik rá: a szegényember tavalyi gondjai, idei bajai. Kislányának szánta hagyatékul az elfakult újságok lapjain szétszórt költeményeket, s most tulajdon hagyatékát áldozza föl. Szégyenli magát, mert olyan ez, mintha bárányfelhőket kínálna valaki megvételre. De hát neki nincs más nyája, s hátha akadnak olyan emberek, akiknek a bárányfelhőkben is kedvük telik. Reznált, mert nem a művészi öntudat, hanem a megélhetés parancsa sarkalja kiadásra, mert nyilvánossá lesz az, amit bensőségesnek szánt, s mert a szelíd szomorúság — bárányfelhők — alig kell ma valakinek, s ő tőle több nem telik. Azt hihetnénk, hogy e rezignációt eléggé magyarázza a kötet megjelenésének időpontja — 1920, a fehér terror legszörnyűbb vérengzéseinek éve — de a versek arról győznek meg, hogy sokkal régebbi élményeiben gyökeredzik.

A foltozó szűcs, meg a kenyérsütögető asszony fiacskája mindhaláláig büszkén emlegette a szegénysort, s az úri világ légkörét megszokni sohasem tudta. Az alulróljötték érzékenysége megsejtette vele, hogy a felül lakozók, ha a társadalomban elfoglalt helyénél fogva közékük valónak tekintik is, származásánál fogva a jövevényt látják benne, — és sokat szenvedett emiatt. Míg szárnyra bocsátom kicsinyem — írja 1905-ben — »Hányszor űz még addig engem tétova A dús döllye és a magunk nyomora.«

S elkeseredetten sir fel a lelke: »Nem ti, kéthazájú; friss fécskehadak, Mi vagyunk hazátlan vándormadarak.« (*Vándormadarak*) A *dús dolyfe* és a *maga nyomora* tette röggössé Dankó Pista életútját is, talán azért oly kedves neki a muzsikusz alakja, »Az élet, hej, sokat rád térdepelt, Napos oldalán sose járatott, Szemedre hányta bujdosó fajod.« (*Dankó köszöntése* 1912.) Az a tudat, hogy védtelenségében ki van szolgáltatva a hatalmasok basáskodásának, nagyratörő vágyait csirájukban öli meg. Lelke mélyéről egy ideig felhallszik még legdédelgettebb álmai fojtott sirása és halk lélegzete, jelölül annak, hogy valóra kívánnának válni, s még nem fozlottak szét, de mikor egyszer a rég elveszett pókhálós kulccsal kinyitja a rejtett zugot, keserves sirásra fakad, mert már csak hamut lel odabenn. (*Van minden szívnek*, 1905.) Szárnyaszegettsége miatt érzett fájdalma a negyvenedik születésnapjára írott versében rezignációvá higgad. »Álom-kristályból palotát faragott, Álomsarlóval rózsát aratott, Álomparipákból tartott fogatot, — Hát persze hoppon is maradott. Most már csak gyalogost meneget, Mint ahogy illet szelid öreget, Míg valahol a fűzek megett, Kimérik néki a házhelyet.« (*Önarckép*, 1919.)

Koptató évek hosszú sora enyhítette benne rezignációvá azt a fájdalmat, melyet a társadalom ütötte seb váltott ki belőle; kezdetben sir, amiért torzónak kell maradnia — a pusztuló kertben látja meg lelke jelképét, hol kísértetként sötétlenek elé a derékba tört sudárok, s a csonka istenszobrokat vád folyondár nőtte be — aztán beletörődő lemondással szemléli, hogy torzónak maradt. (*Pusztuló kert* 1909.) Torzó-voltának érzete állandó benne, csak a hang változó, melyen szól róla, s ettől az érzettől fut, menekül. Szabadulást a rejtőző, megbúvó élet ígér: »Míg a fűzek sátra rejt el engem, A világot én is elfelejtem. S ha közünk egymáshoz nem leszen, Magamat tán újra meglelem.« (*Szőlőúton* 1909.) A rejtőző, búvó élet formáinak a szépségét énekli meg: az emlékeket, a családi körét, s a gyengeségüknél fogva vak erőknél kiszolgáltatottakat, akár kisgyerekek azok, akár kismemberek. Szeretettel csügg az emlékeken, a családján, a kisgyerekeken s a kismembereken. Szeretet az élet, s aki senkit sem szeretett, annak élnie nem volt érdemes — hirdeti egyik versében. (*A szeretet az élet* — 1907.)

Mit érnek a való világok? — kérdi; ha az álmok már továtűntek, s így felel rá: »Ó, jobb belőlük mit se venni észre, Az emlékek subáján heverészve.« (*Önarckép* 1919.) Legkedvesebb, mindig visszajáró emléke a szülői ház: apja, anyja alakja. Az öreg remékes szücsöt sokszor emlegeti mosolylyal a száján; s könnyel a szívében, és ilyenkor kislányát melegebben öleli. (*Apám* 1914.) Anyja példája is erre a melegebb ölelésre ösztönzi. Sürgönyhívásra érkezett meg halálos ágyához, s bár az már napok óta nem beszélt, nem ismerte fel a körülötte állókat, lélegzete is fogytán volt, jöttére mégis fölérzett, kezét a fejére tette, s ajkán suttogva kelt a szó: »—Szaladj csak... Julikám... a padlásra... Hozz... egy... kötés... lugast... neki... De válogass... Ferink... tudod... jól, Csak a... ropogó... szereti...« (*Anyá* 1910.) Szeretettforrás volt az édesek szíve, ebből fakadt az ő szeretete is, mellyel családi fészket melengeti.

Feleségéről s kislányáról írott verseiben mindig van valami a védtelen gyermek gesztusából: öleli a hozzá legközelebb állókat, hogy azok tekintetükkel, simogatásukkal hessentsék el a rémet, mely őt üldözi.

Rejtve-rejti felesége elől a lelke mélyét, hol örvény kavarg, forgatag zúg — ne lásson belőle mást, mint a felszín szelid és lágy habjait, hogy vigasztalására megmaradhasson továbbra is gondtalan kis gilicének, játszi nap-sugárnak. (*Eufordulón* 1909.) Fél az éjszakától, mikor óriási árny suhan át a mindenségen, s őt is bevonja fekete fátyolával, s egy percre rászakad a lét egész kálváriája. (*Éj van* . . . 1905.) Az éj csendjében saját tragédiája — a szárnyszegettség — az ember tragédiájává nő — a lét kálváriájává — s mert ez elviselhetetlen, lefekvés után Pankát ülteti az ágya szélére, hogy lehelje el kis szájával a bűt, a gondot, s nevéssen csillagot a szívébe. (*Este* 1910.) És mikor egy este fáradtan-úntottan ült a gyertyafénynél, bár már kézen fogta őt a halál angyala, erejét vesztve »egyedül-suhogott ki az éjbe«, mert a másik kezét meg leánykája szorította a szívére. (*Látomás* 1911.)

Móra szemében nincs nagyobb tragédia a gyerektragédiánál. A feszlő, bimbózó életnek hirtelen ellobbanása valósággal megnőtteti a gyerektragédia hőst. A négyesztendős Omár maga volt a bűbáj, a szépség megtestesítője. Pillét kergetett a réten, az álomkergetők boldog önfeledtségével, anyja a mezőn dolgozott, nem tudott eléggé vigyázni rá — egy hináros kopolyakút szennyos vizébe veszett bele. (*Omár* 1904.) A kisemberek is, akiket felvonultat, sorra-rendre az élet hajótöröttei. Talán a vénlány sorsa a legmegindítóbb. »Bimbó, mely bimbóul vesz el, É, mely folyóra sohse lel, Rím, mely párja nélkül cseng el.« Pedig volt ő is fiatal, a szerelem édes harmata őt is bepermetezte, szívében az ábrándok óceánja ringott, csók is csattant el egyszer ajakán. Egy száraz rozmaringszál az imakönyvében — mindössze ennyi emléke maradt a múltból. Álmodni azután álmodott sokat, a kötésbe, hörgölésbe szőtte álmait, s gyakran sírt kis szobája rejtekén. Mikor könnye és álma elfogyott, utánuk ment a másvilágra. A költő ott áll a ravatalánál, s hogy legalább holta legyen virágos, egy rózsaszálat hullat rá. (*Meghalt egy vén leány*, 1907.)

A háború embertelenségére legártatlanabb áldozatainak — a kisgyerekeknek és kisembereknek bemutatásával figyelmezteti az olvasót. A hadiárva anyja már hajnalban elmegy hazulról ruhát mosni, ő felkel, kimegy az udvarra, kis ingébe egy-két szem epret hullajt a fa, azt elmajszolja. Aztán házról-házra jár, mért tudja, hogy jók az emberek, s itt is, ott is vetnek neki egy falatot. Várja, hogy este hazajöjjön apukája a halálból, de hasztalan. Mire édesanyja hazaér, már félrebíllent a feje. Ölébe kapja, hogy aludni tegye, a csöppség félálomban keresztet vet, s a miatyánk helyett csak ennyit mond: az én atyám — s ismét mély álomba merül a vetetlen ágyon. (*A hadiárva*, 1917.) Papdi Kis Verónnak jelenése volt, Máriát látta meg a csordákút vizében, ölében holt fiával, de a fiú az ő fia volt, katonasapka szürkült fején, szívéből a rongyos zubbonyon át hullott a vére, s nyakában az apró Szent Antal szobor, mit ő kötött oda valaha. »Veron egyre mélyebbre kandikál, S két karját ölelőn terjesztve ki, Magát a kút kávján átveti. Az alvó víz magasra felloccog. Ó, ti hóhérok, ó, ti gyilkosok.« (*Pieta*, 1918).

Ezeknek a szárnyaszegett hősöknek a sorsában a költő belső megtörtése fejeződik ki. Lelke rokonainak, sorsa osztályosainak érzi őket, azért árasztja el az érzelmi megindultság, a megértő rokonszenvezés egész különös melegével.

A háború ellen írott verseiben nem egyszer fakad ki fájdalmában az emberek sorsát intéző felelőtlen hatalmasok ellen. Ne irgalmazzon Isten rongy-lelküknek az ítélet-napján — írja a piavei halálfüzesekben elcsorgó vérű legényekre emlékezve. (†, 1918.) Felháborodik azon, hogy nekik semmi, ha egy embert letaglóznak a nagy mészárszéken, s Höferük így ad hírt erről: Vaktában ugatott az ágyú, puskából lőttek egy járőr csapatot, egy katona elesett, de ez is csak véletlenül — máskülönben: a helyzet változatlan. Változatlan? — tűnődik el a költő a hazugságon — változatlan? Vajon? »És messze valahol, a front megett Egy feszület a falról leesett, Váratlan kialudt a lámpafény, Megindult a könny a két szem szegletén, Hogy folydogáljon mindörökre halkan — Máskülönben: a helyzet változatlan.« (Höfer, 1916.)

* * *

Móra nemcsak Pósa Lajos ösztönzésének, hanem a belső kényszer parancsának engedve lett ifjúsági íróvá. Rejtőzködő, bűvő életének egyik fényforrása az emlékek, mégpedig elsősorban gyermekkorának emlékei, s ezek megformálásra váró anyagként ihletik, nem kell kiagyálnia »külön« gyermek történeteket. Másik fényforrása a gyerek. Iránta érzett rajongó szeretete arra készteti, hogy kézenfogja, s vezesse az élet útján meseszóval. Pósa bácsi csalogatta elő Móra Ferencből az ifjúsági író, s az már indulásakor teljes fegyverzetben jelentkezett: művészi élményanyaggal s erkölcsi felelősségérzettel. Élményanyaga feleslegessé teszi, hogy édes-kés vagy tanulságos történetkéket eszeljen ki a kicsik szórakoztatására és okulására; felelősségérzete pedig arra kötelezi, hogy sohase hazudjon, se tartalmilag, se formailag: ne sajátosan az ő számukra gyártott világfelfogást hirdessen, s ne gyűgöjön leereszkedve vagy ne keneteskedjen iskolamester módjára. Sokszor meg sem lehet állapítani pontosan egy-egy darabjáról, hogy az gyerekek vagy felnőttek számára íródott. Ő maga is felveszi később novelláinak gyűjteményébe több, Az Én Újságomba írt meséjét.

Írónk legkoraibb és legalapvetőbb tapasztalata, hogy az emberek közül néhányan az élet napsütéses útját járják, de legtöbben a fagyos útján vonszolják magukat gémberedett tagokkal. A sokak a kevesek miatt szenvednek, a védtelenek a hatalmasok miatt. Meséi erről az igazságról tesznek tanúságot.

Az állatmesének nagy irodalmi múltja van. Az állatokról költött törtétiákat az elnyomottak minden korban felhasználták arra, hogy hangot adjanak a bennük az elnyomóik ellen felgyülemlett keserűségnek, dühnek, lázadásnak: már azzal is könnyítettek magukon, ha szívük szerint nevetettek a rővásukra. Az ókor rabszolgái a rabszolgatartókat pellengérezték ki ezekkel, a középkor polgárai a hűbérurakat. A középkori polgárság leg-hatalmasabb ilyenmő alkotása a *Róka regénye*, a hűbérurak társadalmi rendjét ássa alá és gúnyolja ki. Móra a *Róka regény* hagyományaiból merítve írja meg a *Csilicsali Csalavári Csalavért*. A játékos hangzású név is támadó élő — a magyar rókának nemesi előneve van, úgy, hogy úri volta kétségbevonhatatlan. Csalavér az erdő rovarainak, madarainak és apró állatainak a réme. Kifőgyhatatlan a ravaszságban, áldozatait a legkörülmönfontabb módon keríti hálójába. Hol erdei tudósnak adja ki magát, s a nyúl-

nemzetség ifjait tanítja betűvetésre, hol tollkereskedést nyit a madaraknak, hol meg fogorvoslásra vállalkozik, hogy a vaddisznó csemetéinek a fájdalmát csökkentse. Értük teszi mindezt, nem magáért! S ha aztán kigombolja bundájukból a nyúlfiakat meg kismalacokat, és lesegíti a madarak kabátját, ezzel korántsem esik csorba úri becsületén, hiszen ő csak nagylelkűen szívére szorít mindenkit, aki gyengébb nála. Egyszer aztán összefog ellene erdő-mező tehetetlen népe. A vaddisznó panaszára színük elé idézik őt az igazlátók: Üvöltő herceg, a farkas, Csupakarom báró, a vadmacska, Sziklavári remete, a borz, és Sas úr. Csalavér a vaddisznó maradék malackáival hóna alatt jelent meg a magas bíróság előtt. A jámbor kárvallott erdei népséget nagy félelem szállta meg, mikor az igazlátók a malackákat megragadva tanácskozára vonultak vissza — nem szerették őket a nagyurak igazságát, s be sem várva, hogy ítéletet hirdessenek, szétfutottak. S a nagyurak, akik az előbb még fentek a fogukat a náluk kisebb úrra, Csalavérre, mert kedvükben járt, ártatlannak nyilvánították. Habár a »tárgyalóterem« kiürült, mégis kihírdették az ítéletet, mert a törvényt tisztelni kell, s a törvény így kívánja. Csalavér azután túljárt valamennyi igazlító eszén, s megalapította egyeduralmát. A könyv nemcsak meséjével szatirizálja az elnyomók szövetségén alapuló társadalmi rendet, melyben az elnyomottak hasztalan keresik igazságukat, hanem nyelvével is. Sőt: épp a nyelvi formákban csattan legélesebben a szatira ostora. Csalavér például így magasztalja a jószívűséget: »Nincs is szebb dolog, mint a jószívűség. Magam is világeletemben híres voltam bolond jó szívemről. Azt hiszem, nekem még a gyomromban is szív van.« Üvöltő herceget így jellemzi írónk: No, a fogain csakugyan nagyon meglátszott, hogy herceg a gazdájuk. Igazi farkasfogak voltak. Akibe azok beleragadnak, az bizonyosan megfogadta, hogy sohse cseresznyézik többet egy tálból a nagyurakkal.« S a herceg így nyilatkozik magáról: »Én vagyok a legokosabb, mert nekem van a legjobb fogam.«

S ha emberről mond mesét írónk, akkor is azt vallja, hogy az urak a szegényemberek rovására uraskodnak. A bíróék Palija meg Gyurija szánkót kapott, s Fercsikével meg egy másik rongyossal húzták magukat. »Egyszer ti húzzátok, másszor mi ülünk benne« — biztatták őket. Bánták is őket, csakhogy hozzáférhettek a szánkóhoz. De mikor arra kérték a Palit meg a Gyurit, hogy csak egyszer hadd ülhessenek rá, nevetve csördítették meg azok fejük felett a pántlikás ostort: nem a ti rongyos gúnyátokhoz csinálták ezt, örüljete, hogy húzhatjátok! [16]. A szegényemberek hamar rájönnek, hogy ők összetartoznak, s össze is tartanak. Fercsike édesanyja levágta egyetlen libácskáját, hogy megvendégelje a vasárnapra hazaérkező diákfiát, de Fercsikének egy szelet sem maradt, mert mind elosztogatta a pecsenyeszagra odatóduló rongyos gyerekek között [17]. Sohasem kétséges, hogy az író az urak és szegények perében kinek ad igazat. A hősök a szegények soraiból kerülnek ki. Legtöbbször gyerekek. Satnyák, gyengék, mezítlásosok, s éppen ezért félszegek és félénkek, de hihetetlen lekiérvő lakik bennük. Ha önmaguk elpusztulnak is, de céljukat elerik. A kiskanász mindenképpen kuruc vitéz kívánt volna lenni — s az is lett. Keserűségében, amiért gyengesége miatt nem kellett katonának, a nádasba vette magát. Ott rejtőzködve két ellenséges tiszt beszélgetéséből megtudta, hogy tízezer rác fog rajtaütni Rákóczi táborán. Az egyik tiszt neszt hallva közé

szúrt a sűrű sásnak; a szúrás a kis kanászt szíve fölött érte. Kezét sebére szorítva talpravergődött, s elvánszorgott a táborig, hogy hírül adja a fenyegető veszélyt. Sebébe belehalt, de megmentette a fejedelmet s hadát.

Legfelejtethetlenebb gyerekhőse a *Kimcskereső kis ködmön* c. regényének Gergője. A könyvben több, már előbb megírt meséjére vagy annak változatára ismerünk, melyek egytől-egyig gyerekkori élményeinek emléket őrzik, s a regény egésze is saját gyerekkorának az íróban élő emléképét tárja elénk. Gergő közeli rokona a kis kanásznak, s többi változatának: Három Matyinak és Kuckó királynak. Idős szülei közt nevelkedett a malomházban, barát után nem igen kíváncszott, mert elszorakoztatta élenk képzelete; hamar rájött a könyvek ízére is. Visszahúzódo, kevés beszédű öreges fiúcska volt, zavarában legszívesebben a ködmöne zsebébe bújtvoltna, ha megszólította valamelyik osztálytársa. Persze, a merészek hamar rákaptak, csúfolni kezdték, s emiatt még bátortalanabbá vált, úgy, hogy ha felelni kellett, szóra sem merte nyitni a száját. S mégis egyhamar a tanító bácsi szemefénye, s az osztály kedvence lett. Mert segítette a szegénysort, ahonnan kiszakadt. Apja, a foltozószücs egy ködmönt hagyott rá örökbe, melyben a szeretet tündére lakott; Meszi Gyurka, a csősz pedig egy ütött-kopott kanászkalappal ajándékozta meg, melynek az volt a fortélyja, hogy aki fejébe nyomta, az testben-lélekben százszor erősebb lett, mint azelőtt volt. Valahányszor rossz útra tévedt, szorított rajta egyet a ködmön. Akkor is, amikor úri osztálytársai miatt meg akarta tagadni az édesanyját, akkor is, mikor a nála is ágrólszakadtabb kis sánta Bice-bocát csalással akarta elűzni a legjobb diáknak járó jutalomtól, az égbelátótól. Nemcsak szeméből facsarta ki a könnyet a szorítás, hanem a lelkét is meggyötörte, s így ébredt tudatára a legnagyobb igazságnak, hogy szeretet az élet. S ha a kanászkalapot a fejébe nyomta, az osztály viharedzett verekedőjét, a nagy Cintulát is földhöz teremtette, s ha felelés közben ránézett a fogason függő jószágra, úgy mondta a leckét, mint a vízfolyás. Messzi Gyurka aztán elárulta neki a másik igazságot is, azt, hogy erő az élet. »Csak nem gondolod, te csacsi, hogy ebben a rossz kalapban valami bűbajos erő van? Csak azért figuráztam veled, hogy fölbátorítsalak. Már most aztán ne hagyd el magad nagy kalap nélkül se, szolgám, hanem akárhová kerülsz, állj meg a talpadon emberül!«

* * *

A szülői ház azzal tarisznyázta föl Fercsikét, aminek maga is bővében volt: az életharc megvívásához szükséges erővel és szeretettel, ami az élet ütötte sebekre nélkülözhetetlen orvosság.

Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy a múlt század végén, a századnak elején az értelmiségivé szegényedett gentry életfelfogása mennyire megfertőzte középosztályunkat. Az a kevés paraszt vagy munkásszármazású fiatal, aki tanultsága révén fölverekedte magát, vagy alkalmazkodásból megtagadta a saját osztályát, vagy talaját veszítve vergődött. Móra Ferenc, láttuk, legyőzte azt a kísértést, hogy övéivel szakítson, de sem a dús dölyfét nem tudta kikerülni, se a maga nyomoráról nem tudott megfeledkezni. Dölyf és nyomor — ez a szembeállítás eléggé jelzi, hogy a saját bőrén tapasztalta, mily fensőbbégi tudattal bánnak a kis senkikkel

azok, akik úrnak tartják magukat, s szenvedett attól a kisebbségi érzéstől, mely ennek következtében egyre erősebben hatalmába kerítette, annál is inkább, mert érezte azoknak az értéktelenségét, s a maga értékét. Ugyan, mit gondolhatott akkor, mikor egy statisztikai könyv írásával bízták meg, de a tiszteletdíjból alig kapott valamit, mert azok a miniszterialis emberek osztozkodtak rajta, akik albérletbe adták neki a munkát? S mit akkor, mikor az úri gyerekeket feltétlenül érettségi bizonyítványhoz kellett segítenie meggyőződése ellenére — ennek az egykori kis mezítlábasnak?

Ilyen élmények során juthatott arra a megállapodásra, hogy az a társadalmi rend, melyet sorsunk intézői hoztak létre, lehetetlenné teszi, hogy a kiszolgáltatottak valóra válthassák álmaikat. Ez a felismerés törte meg, s ez a korai törés különösen költészetén hagyta rajta a nyomát. Az élet hidege elől menekülő költőnek szinte egyetlen mondanivalója: kell a szeretet, mert másképp megfagyunk. A *Kincskereső kis ködmön* egyik mondata szerint vannak olyan szobák, ahol bent kel fel a nap, és belülről süt kifelé a világba. Móra valószínűleg azért nősült meg olyan fiatalon, hogy ilyen szobában felmelegedve árásszon meleget a világra. Így lett családi jellegű a költészete — akár szűkebb, akár tágabb családjáról van szó, azokról, akiket nagyon közel érzett magához, a kisgyermekéről és kisemberekről. Családi jellegű olyan értelemben, hogy közvetlenül őszinte és bensőséges a hangulata, a nyelve pedig keresetlenül egyszerű. Éppen egysíkúsága miatt nem nagy költészet ez, de nem is mímeli magát nagynak. Valami szelíd-szomorúság, édes-bús fájdalom ömlik el a verseken — a megtört ember öleli bennük magához azokat, akiket megtört az élet. A könnyes szeretet énekei.

De már költészetében is túljut a humanizmusnak a polgárság adta szokványos értelmezésén, mely ezt a fogalmat a mindent megértéssel és mindent megbocsátással azonosítva részvétellel volt ugyan az elesettek iránt, de azokat sem kárhoztatta, akik gáncsot vetettek nekik. Móra megérti az áldozatokat, azonban hóhéraiknak nem bocsát meg. A *Meghalt egy vénleány* c. versében a feminizmus híveként száll szembe a közfelfogással, mely a férfit a teremtés koronájának hirdeti, a nőt pedig szinte rabszolgasorba süllyeszti, megróva őt azért, amiért azt felmenti, s ráadásul még gúnnyal is illeti, ha pártában maradt. Vén leány, mondogatják az emberek, pedig ennél a névnél durvább és kegyetlenebb nincs a világon. Az élet törvénye önmagunk kibontakoztatásával hódítani meg a boldogságot, s ők nevetnek azon, ami a legszomorúbb: ha a bimbó bimbóul vesz el. A tiltakozás hangjának bágyadtsága és fájdalma keserűséggé erősödik *Omár* c. költeményében. A napszámosasszony tépő gondolata, hogy gyönyörű fiacskáját majd barommá aljasítja az élet, mint a többi szegényt, s a kopolyakútba fulladt kisgyerek — az elnyomottak szörnyű vádja ez elnyomóik ellen, akik jogot formálnak minden pillanatukra, mert bérbe vették a munkaerejüket. Nem érdektelen az sem, hogy egy szerb fiúcskáról írta a költő ezt a szívbemarkoló költeményt pár soros újsághír alapján, s a *Bors-szemjankó* szerkesztőjének többszöri kérésére sem volt hajlandó Péterkére magyarosítani hősének nevét, mert egy éjszakán át Omárnak símogatta, és annak siratta meg egy kicsit [18]. Világos ebből a megjegyzésből, hogy miért erőszakoskodott annyira. A nemzetet nemzetnek uszító nacionalizmus ellen titakozott akkor, mikor nem a magyar Péterkéről, hanem a szerb

Omárkáról írt verset. Még erőteljesebben emeli fel szavát a világháború idején a népek nagy kapitányai ellen, egyenesen ítéletet követelve rájuk. Talán éppen ezekből a háborús versekből tűnik ki leginkább a megszokott humanizmus, s Móra radikális humanizmusa közötti különbség. Babits is pacifizmust hirdet, de a mindent megértés és megbocsátás elve alapján: »Ki a bűnös, ne kérdjük, ültessünk virágot, szeressük és megértjük az egész világot: egyik rész a munkára, másik temetésre: adjon Isten bort, búzát, bort a feledésre.«

Ez a hol szelídebb, hol szigorúbb felelősségrevonás az erő jele, s ha ez az erő hiányzanék az íróból, szeretetáradása egykönnyen érzélgősségre veszne. Ifjúsági írásaiból talán még inkább kiérzik, mint verseiből. A *Csilicsali Csalavári Csalavér* Róka-regényre emlékeztető törvénykezési jelenetében a hatalmasok bíraskodása a nekik kiszolgáltattak fölött — a fennálló államrendet ülteti a vádlottak padjára, s maró gúnnyal mondja ki felette a szentenciát a radikális liberalizmus szellemében: mindaddig merőben illuzórikus az igazságszolgáltatásunk, míg a bíróság a hatalmasok érdekképviselőiként hozza meg ítéletét. S nem ok nélkül nyúl vissza annyiszor mesetárgyért Mátyás király vagy a kurucharcok korába. Történelmünknek ezen szakaszaiban találtak szószólóra, ügyük védelmezőjére a kis emberek, vagy ahogy írónk szokta mondani, a fűszál-emberek. Mátyás király igazságosztásáról vagy a kurucok harcairól írott történetek voltaképpen a nép diadalát ünneplik. Noha írónkat korán megtörte az élet, s sokszor szelíd szomorúsággal siratta torzó voltát, mélyre vonultan azért követelődött benne az erő is: győztes harcért, célba futásért. Sokszor visszatérő motívum majd későbbi munkáiban is: a gyermek, aki ésszerű megfontolásoktól nem gátoltan, akadályoktól vissza nem riasztottan szinte vakult szenvedéllyel tör célja felé, s ha belepusztul is, eléri, s így győzelmesen kerül ki a harcból. Költészetében is találkozunk ezzel a motívummal: a kopolyakútba fulladt Omár a halálban is vígan mosolygott, hiszen ott volt a markában az elfogott márványszínű lepke, nem hiába kergette, — de még gyakrabban ifjúsági írásaiban. Satnya, félszeg, félénk fiúcskák életük árán is elérik a maguk elé tűzött célt. Lélektani szempontból igen érdekes a hősiesség ily módon való ábrázolása. Gyerekeket nőttet hőssé az író, s ezzel elárulja, hogy rezignáltságában csak a kudarcok tapasztalatától még le nem taglózott gyereket képes hősnek hinni, s hogy hősiességét rá nézve végzetesnek mutatja, azzal azt jelzi, hogy a hősiesség önmagunk feláldozásával egyértelmű. De mégsem bír megszabadulni a hősi ábránd vonzóerejétől: a kis hősök éppen halálukban magasztosulnak fel. Persze, érdekes ez az ábrázolás társadalmi szempontból is. Arra utal, hogy az alulról felvergődött fiatalokat azok a korlátok »térítik észre«, melyekbe lépten-nyomon beverik a fejüket, s ezért mondanak le a hősiességről anélkül, hogy varázsától szabadulni tudnának. Talán a *Kincskereső kis ködmön* Gergője az egyetlen, aki úgy lesz hőssé, hogy életben is marad.

Móra pályájának ebben az első korszakában is megmutatkozik az a kettős arca, mely pályája második korszakában is jellemző rá nézve. A szeretet ellágyulásával fordul azok felé, akiket űz, ver az élet, de ereje érteben határozottan száll szembe azokkal, akik miatt szenvednek a kis emberek. Ez a szeretet és ez az erő a termőtalaja annak az öntudatlan humanizmusnak és liberalizmusnak, mely a családi ház ráhagyományozott

kincse volt. A második korszakban talán csupán markánsabbá válnak a kettős arc vonásai, mint amilyenek az elsőkben voltak: szeretete annyira mélyül, hogy egyre sötétebb és sötétebb színbe mártva ecsetét egyenesen vérlázító kepet fest a testi-lelki nyomor áldozatairól; ereje annyira fokozódik, hogy egyre maróbb és gyilkosabb gúnnyal szól azokról, akik az élet napos útjain sütkérezve, mit sem gondolnak áldozataikkal. Természetesen történelmi-társadalmi oka van annak, hogy miért lett markánsabbá ez az írói arc. A polgári és proletárforradalmat nyomon követő kurzus idején a feudálkapitalista reakció elviselhetetlenebb volt, mint a világháború előtt.

A világháború szörnyűsége egész életére kiható élménye lett az írónak: szeretetével is ekkor kezd mélyebbre ásni, ereje is ekkor kezd izmosodni a tiltakozásra. A világháború kitörése előtt pár hónappal alakult meg Budapesten a radikálisok pártja: a tömörülés a haladó polgárság utolsó erőfeszítése volt az előre érezhető forradalom megakadályozására. Szegeden csak 1918-ban került sor a pártalakításra. Móráról köztudomású volt, hogy radikális gondolkodású, s mivel a központ nem küldött direktívákat, őt kérték fel a radikális párt programjának ismertetésére. Tervezetét azonban visszavetették, azzal az indokolással, hogy nem elég tömör és gyűjtő. Bevezetesként *Jászi Oszkár* fejtegetése nyomán arról szól, hogy miben egyezik a radikális párt a szociáldemokrata párttal, s miben különbözik tőle. »Abban egyezik, — írja — hogy mindkettőjük célja a mai osztálytársadalomnak olyan társadalommal való behelyettesítése, melyben: nincs munka nélküli jövedelem. E kérdés megvalósítását azonban a szociáldemokrata program a termelési eszközök társadalmasításában látja, amit felfogása szerint egyedül az ipari proletariátus van hivatva végrehajtani. A radikálizmus a termelés eszközeit mindaddig magánkézből akarja megtartani, míg kezdeményezés és kockáztatás nélkül lehetetlen a többtermelés. A radikális pártot tehát a Károlyi párttal összefűzi a polgári társadalmi rend elvi azonossága, viszont világszemlélet dolgában mély szakadék választja el tőle. A szociáldemokrata párttal viszont összefűzi a világszemlélet szabadelvűsége, de elválasztja az, hogy nem tartja célravezetőnek a gazdasági élet determináltságát a merev marxi-program alapján.« [19]. Móra mint a radikális párt tagja került be a Nemzeti Tanácsba, s nov. 2-án, a Tanács megbízásából, mint törvényhatósági tag, ő kiáltotta ki Szegeden a köztársaságot.

A köztársaság az 1918-as polgári forradalom vívmánya volt. Polgári forradalom volt ez, de nem oly értelemben, mintha a polgárság öntudatától hajtva, önszántából vívta volna meg a feudális maradványokkal terhes régi rend megdöntéséért. A polgárság kényszerhelyzetbe került: nem volt más lehetősége, mint vállalni a forradalom kockázatát is, mert az ipari munkásság elégedetlensége és lázadozása a világháború után rájuk zúdult nyomor miatt egyre fenyegetőbbé vált. A polgárságnak csupán egy vékony rétege, a radikális polgárság állt szívvel-lélekkel a forradalom mellé, mert azt remélte, hogy ennek diadala lehetővé teszi programjának megvalósítását. Móra mintha újjáéledt volna ezekben a napokban. Síkra száll a forradalom ügyéért, s megírja egyik legnagyobb szerűbb cikkét: *Hiszek az emberben (Ezek az évek.)* címen. Utal benne arra, hogy a polgárság zöme bizonytalanul érzi magát e napokban, mert fél attól, ami van, s még inkább attól, ami lesz — ő azonban hittel tekint a jövő felé, bár tudja, hogy földren-

gések és lávaömlések fognak bekövetkezni, s azok elpusztíthatják mindazt, ami kedves szívének, sőt a saját élete is füstté válhat ebben a nagy tűzvészben, melynek egyik csóvavetője volt. Hisz a jövőben, mert az emberiség fejlődése kétségbevonhatatlan tény. Ha sántikálva, ha botorkálva, de csak előbbre jut. Irónk magatartásában most nyoma sincs annak a törésnek, mely a rejtőző, bűvő életre készítette. A hősi lendület hajtja, s az új világ építőinek optimizmusa tölti el.

A polgári köztársaság tehetetlennek bizonyult a radikálizmus értelmében vett mélyreható reformoknak a keresztülvitelére, mert a polgárság zöme idegenkedett ezektől: a nagybirtoknak meg a nagytőkének a különböző tanácsokba beférkőző érdekképviselője sikeres propagandát fejtett ki ellenük. Móra irónikusan jegyzi meg egy helyt, hogy úgy hallotta, mintha megalakulóban lenne az uzsorások tanácsa is, s az az ellenforradalomra is rászánná magát, ha a Nemzeti Tanács meggátolná tevékenységét [20]. A radikálisok legnagyobb gondolkodója, Jászi Oszkár, számotvetve ezzel a nehézséggel, azt írja, hogy ha nincs más módja a munka nélküli jövedelem és az ember testi-lelki kizsákmányolása megszüntetésének, akkor súlyosan korlátozva az egyéni szabadságot és kezdeményezést, a kommunizmus útjára kell lépni.

A radikálisok közt kevesen voltak olyanok, akik rászánták magukat erre a lépésre. Mórát, ahogy erre későbbi visszaemlékezéseiből következtethetünk, lehangolta és kiábrándította az, hogy éretlennek bizonyult a magyar polgárság a radikális eszmék valóraváltására. Irónizálva gondol vissza arra, hogy e történelmi időben milyen kérdések is foglalkoztatták a szegedi Nemzeti Tanácsot. A Tanács jelvénye egy piros-fehér-zöld gomb volt, s a Tanács egyik tagja, egy tekintélyes polgár panaszt emelt egy másik tanácstag ellen, mert az nagyobb gombot csináltatott magának, mint a többiek [21]. Lehangoltsága és kiábrándultsága valószínűleg csökkentette harci kedvét; polgári észjárása valószínűleg visszarettent a parancsuralomtól — s így megtorpant.

III.

Mórának a világháború éveiben azt kellett tapasztalnia, hogy a szorgosan céljuk felé törekvő kis emberek tömegét könnyörtelenül lemészároltatták, földönfutóvá tették, nyomorba, szenvedésbe, meghasonlottságba döntötték azok a kevesek, kik uralmon voltak: a népek nagy kapitányai, fő bakterei. A polgári köztársaság idején látta, hogy a kormány most sem váltotta be a Kossuth álombankóit, miket pedig 48 óta őriz a nép lelke mélyén, várva, hogy mikor nyerik vissza értéküket [22]. A fehér terror napjaiban, majd a bethleni konszolidációs korszakban üldözötté lett maga is, amiért a kisemmitetettek jogaiért szállt síkra, és tanúja volt annak, mint csúszik ki a talaj az infláció, szanálás és mezőgazdasági válság miatt az értelmiség, munkások és kisparasztok lába alól.

E történelmi idők adta élmények csak fokozták benne azt a tehetlenség-érzést, mely még ifjúkorában törte meg, amiért védtelenségében ki volt szolgáltatva a hatalmasoknak — hisz hasztalan volt minden tiltakozása, nem lódíthatta vissza a sors kerekét, mely éppen a neki legkedvesebbeket gázolta el, a fűszál-embereket, akik Pannonia kertjében szerény gyp az

égig nyugult díszfák alatt. S most talán még félbenmaradottabbnak, még szárnyszegettebbnek hiszi magát, mint régen, mert az évek eljártak felette. Fanyar öniróniával földeli el a diadalmas, hősi élet eszményét lírával telt, önvallomásszerű tárcájában, a *Madárijesztőben*, (*Nádi hegedű*) mely egyben a főnálló rend keserű bírálata is. Míg a haja fekete és a szíve piros volt, költő, próféta, vallásalapító, népek előálmodója szeretett volna lenni, aztán tudós, a javából. De mikor megkeveredett a világ, minden pályától elment a kedve. Mint madárijesztőnek — ha felfogadná valamelyik majom a búzaföldjére — talán még hasznát lehetne venni. Göröngyöt fogna a produktív munkát végez azzal, hogy az ég madarait távoltartja a vetéstől. De a mélyre ásott hősi ábrándok visszajárnak kísérteni. Az elhújasodott szívé, kiegyensúlyozott, a halak társadalmában tekintélyé nőtt cethal is fellelkesül, ha elsuhan felette ifjúkorának ideálja, a vascethal. (*Egy cethal története—Nádi hegedű*)

Tudatában van annak, hogy a maga tehetelensége egy egész nemzedék tehetetlensége, pontosabban a nemzedék mindazon fiáé, ki emberhez méltóbb élet megteremtésére áldozta erőit, de elgáncsolták minden kísérletét. Kis unokáját, a vadembert arra kéri, ha felnő, ne kárhoztassa a siker nélkül küzdőket, mert nem ők voltak hibásak. »Fiam, ne üsd meg nagyon a sírkövet, és puhán ejtsd felém a lábad, mert: nem mi tettük! Sokan voltunk jók és okosak, milliók, tízmilliók, százmilliók; mi voltunk többségben, akik nem akartunk mást, csak a magunk mindennapi kenyerét, a más kára nélkül, csak a munka békességét, a más megtiprása nélkül, csak a pihenés örömét, a más könnye nélkül.« [23]. Így szárnyszegettsége sem véletlen, hanem — s ez még fájóbb! — törvényszerű; osztályrésze mindazoknak, akik nemzedékéből vállalták a harcot a nemes célokért — s eredményt mégsem értek el. »Mit hozott létre az én energiám és a százaké, és az ezreké, azé az egész nemzedéké, amely már tehetetlenül kóroúl zörög a világ avarján... Mind hittünk valamiben, mind építettünk valamit: mi lett abból, hová lett az, hol annak a foganatja, melyik csillag az, ahol a csirájukban holt álmokat garmadába rakják az angyalok, a születendő új világok számára?« [24].

Ez a kínzó meghasonlottság a maga és nemzedéke torzónak csorbult élete miatt, ihleti a *Négy apának egy leánya* c. regényének, a *Georgikon* tárcáinak, majd később az *Aranykoporsó* c. regényének a megírására.

* * *

1921-ben jelent meg *A festő halála*, mely a második kiadástól kezdve *Négy apának egy leánya* címet viseli. Heller Ödön szegedi festőművész átlótt fejjel fogták ki a Tiszából Tápénál. A festő modellje egy parasztenyecske volt, s az a hír járta, hogy férje gyilkolta meg a művészt, mert szégyenéről már faluszerre beszéltek. A festő barátja azt vallotta, hogy az el akarta választani az asszonyt az urától, birtokot is azért vásárolt; az asszony pedig állandóan siratta a festőt. Így a férjet gyilkossággal gyanúsítva letartóztatták. A bíróságnak azonban nem sikerült felderítenie a rejtélyes ügyet. Kibogozására az író vállalkozott regényében, s ezért adta címmül annak *A festő halála*-t. A festő históriája azonban keretév lett egy

oly mesének, mely írónk szavai szerint a fantázia játéka elejétől végig. S ennek a mesének a tartalmát inkább kifejezi a megváltoztatott címe: *Négy apának egy leánya*.

A regény Móra legproblematiszababb írása. Félreértették azok, akik úgy vélekedtek, hogy eszmei tartalma az író művészi hitvallása, s a regényírás elméleti és gyakorlati kézikönyvének tekintették. Nem. Eszmei tartalma az utolsó lapokon derül ki, s körülbelül ennyi: az, aki az álmok fedéres hintáján vágatott be a faluba, kibukott az álomhintóból, s most gyalogosan rója az utat visszafelé. Ez a megfogalmazás lényegében egyezik azzal, melyet az *Önarckép* c. költeményében olvashatunk: álomparipákból tartott fogatot, hát persze hoppon is maradott. Szóval: a régi téma új variációban: az író legfájdalmasabb élményének, törtségének lírai kivetítése helyett annak nagyarányú epikai képe. Epikai, de olyan értelemben, hogy az elsőszemélyűség bőven ad alkalmat a lírai színezésre. Móra azokat a regényeit írja első személyben, melyek vallomásszerűek, belső fejlődését tárják elénk: a *Kincskereső kis ködmön*-t, a *Négy apának egy leányá*-t, s a *Hannibál feltámasztásá*-t.

Elhisszük az írónak, hogy a festő históriájával bekeretezett mese — a faluba érkező, egykor lírai költő, jelenleg titokban regényíró, nyíltan régész Varga Márton viselt dolgai — elejétől végig a fantázia játéka, de Móra fantáziája olyan mesét sző, mely minden egyes szavával őt meséli: lélektanilag igaz mesét. Varga Márton élete delén jár, mikor a faluba érkezik, hogy a helyszínen ismerkedjen meg a rémes dráma szereplőivel, s adatokat gyűjtsön köztük a rejtély leleplezéséhez. Az ifjúkorra jellemző nagy szenvedélyeknek takarodót fűtt, s mégis egyszercsak felparázlott a lelke a hamu alól. Szerelmes lett a postáskisasszonyba, s azt hitte, az is szereti őt. A postáskisasszony aznap szökött meg a fiatal segédjegyzővel, mikor ujjjára akarta húzni a gepida sírban talált gyűrűt. Csalódásában majdnem eldobta az életet, de erőt vett magán, s szeretetre békülten áldását adta a fiatalok házasságára. Negyedik fogadott apja lett a lánynak; az volt a pap is, jegyző is, az orvos is, tudniillik ezeknek a szerelmét is visszatükröztette, mint az övét, de őket magához láncolta, hogy élvezhesse jószágukat.

A mese lélektanilag igaz. Híven ábrázolja, mint foszlottak semmibe írónk nagy álmai a valóság ellenállásán, mint viaskodott ezért a halál gondolatával, s mint menekült előle a szeretet oltalmába. Persze az ábrázolás — mint mindig — képletszerű. Varga Márton szerelme egéből zuhant a rögs földre, s ami ebben a lényeg, a magasból mélybe hullás, ez rejtő módon kifejezi Móra Ferenc állandó fájdalmát: mit elérni akartam, abból semmit sem értem el. Művésznek indultam, s nem bontakozhattam ki, tudósnak indultam, s nem fejlődhettem ki. Félbenmaradt egzisztencia vagyok — ezt panaszozza a díszdoktorrá avatásakor mondott beszédében is. »Nos, hát meg kell vallanom őszintén, hogy én akár mint író, akár mint tudós, félbenmaradt egzisztencia vagyok. Ma, amikor annyi kész egzisztencia válik hajótörötté, mielőtt nagy áron megváltott jegyével hajóra szállna, a közös nyomorúság nem kérdezi senkitől, doktori oklevélen van a neve, vagy napszámos nyugtán. De az én fiatal koromban nagyon megcségyenítő bélyeg volt a félben maradt egzisztencia, amelynek osztogatásában mindig

volt gög, de nem mindig volt igazság, mert azt a legtöbbször nem kérdezték meg, hogy mi siklatta ki pályájából a darabban maradtat.« [25].

Aki kibukik az álmok féderes hintájából, ha nem zúzódik halálra az esésben — hogy mentse, ami menthető — kalandját jelentéktelenné tekintve fel, tetteit is, önmagát is, a bölcs fensőbbeséges mosolyával öniróniával szemléli; mely ugyanakkor, mikor elleplezi, fel is fedi meghasonlottságát. Ezért ítélkezik Móra Varga Márton nevében öniróniával költői és régészeti pályafutásáról. Sok kellemetlenséget okozott neki a kétféle mesterség. A lírájára már húsz esztendővel azelőtt is azt mondták, hogy kőkorszakbeli; kiadója pedig történetesen egy régészeti munkáját olvasta, s úgy megcsodálta a fantáziáját, hogy elhatározta, regényt irat vele. A hős énjét is ilyen önironizáló módon veszi szemügyre: Természetemet az évek megváltoztatták — mondja az nagy komolyan — s a romantika kódét józan realitássá kögítették bennem. Vagy más helyt: az értelem száraz fényén kívül én bennem semmiféle tüzek nem lappanganak. De lépten-nyomon azon kell rajtakapnia magát, hogy a romantika kódébe vesz, s az érzelem lobogása gyújtja fel lelkét. Játékosan hangsúlyozza, hogy egyenesen a tisztas nyárspolgáriasságra termett egyéniség, mindig a filiszterélet volt az ideálja, s mióta fiatalsága idején a bohémélet keresztülvetette a vállán, bele is törte a természetét mindenféle filiszteriumba; még írni is álnéven ír, mert rendes polgári városban él, s megbecsült polgár: benne van a kaszinó választmányában, az iskolaszékben, diszelnőke a méhészegyesületnek, s pár évvel ezelőtt a csónakdába is beválasztották. S egyszer csak a nyárspolgári józanságot meghazudtoló szenvedéllyel lobban szerelemre a póstáskisasszony iránt, pedig első nagy szerelmére csak egy reuma emlékezteti már, mit akkor szerzett, mikor imádottjával egy éjszakát sétált végig a Tiszaparton. Különbén művészi és tudományos tevékenységéről s énjéről sok más írásában is ezen az önironizáló hangon szól Móra.

Varga Márton regényét megírandó érkezett a faluba. Ennek a tervbevett, majd készülő regényének a kapcsán számtalanszor módot talál arra, hogy öniróniájával lényének felemás — tudós és művész — volta ellen forduljon, azzal mulattatva az olvasót, hogy mint szabja meg a tudós körülmenyeskedve és fontoskodva a teendőket, s a művész átadva magát az ihlető élménynek, mennyire figyelmen kívül hagyja annak minden tanácsát. A tudós alapos, régészhez illő módszerességgel látott munkához. Felsorjázta a témákat, aztán kiselejtezte a nem megfelelőket. A pókai ősemberről gabalyítani mesét, — ez komoly feladat lenne — de hát hogyan beszéltesse őt, hiszen az ősember morgott, vigyorgott, bögött, de nem beszélt! Ezért aztán elvetette a pókai ősemebert. Attilára, Mátyásra, Mikes Kelemenre is gondolt, de ezekből sem lett gállickő. Végleg abbahagyta a történelmi témákkal való kísérletezést, mert bolond idők vannak, s el is kobozhatják a könyvet, ha esetleg akkor jelenik meg, mikor a politikai szél-fúvás nem kedvező rá nézve. Majd a társadalmi témákban kezdett változtatni. Szerelmi vagy humoros tárgy nem illik hozzá. Úgy döntött, hogy valamilyen lélekbúvárt érdeklő tárgynál kell kikötni. S ekkor bukkant rá véletlenül a rejtélyes bűnügyre. A művész vállalta a feladatot, de megírni csak azt tudta, amit átélt, miközben engedelmesen gyűjtögette az anyagot: Angyalka iránt érzett szerelmének történetét. A tudós kiszemelheti a megformálásra váró tárgyat, de a művészre csak saját élménye akaszkodik

megformálást követelõn. A tudós alapos körültekintéssel kezd hozzá az anyaggyûjtéshez: megfigyeli a dráma még életben levõ hõseit, megtervezi a mese szerkezetét, s minden észrevételét, ötletét gondosan feljegyzi a már elõre erre a célra megvásárolt noteszekbe. Kritikával dolgozik, a helytelennek bizonyuló megfigyeléseket elvetve, módosítja hõsei jellemét, s alakítja meséjének a szerkezetét, de az emberábrázolást és meseszöveget véglegesen a mûvésznak Angyalkával éppen szövõdõ szerelme határozza meg. A tudós belátása szerint alakítja a hõst és mesét, de hogy milyenné lesz, azt a mûvész élménye szabja meg. Ezeknek a mûelméleti kérdéseknek a felvetése csábíthatta a kritikusokat arra, hogy a mûvet a regényírás elméleti és gyakorlati kézikönyvének kiáltásák ki. Tévedésükre eléggé ironikus hangon reflektált írónk: »Magam is azt tartom, hogy nem regény, hanem a regényírás kézikönyve. Éppen úgy meg lehet belõle tanulni, mint ahogy Ford könyvébõl a milliommosságot tanulhatja az ember.«

A hõs körül hullámzó élet alakjai is nagyjából embertorzók. Pengáló Mári nem adta oda magát a festõnek, de a városi úr figyelme értékének a tudatára ébresztette, s éppen ezért nem alázta meg magát annyira, hogy férjét megnyugtassa. E miatt azután pokollá lesz az élete. Egyedül a csépai szent takács jóslata tartja benne a lelket, ki megjövendõlte neki, hogy elnyeri majd az élet koronáját, egy nagy nembõl való férfi oldalán. S azóta várja a nagy nembõl való férfit. Fõlkinálkozik Varga Mártonnak, mert azt hiszi, õ küldetett a sorstól megmentésére, s végül is megszökik annak szolgálójával, Rudolf-fal, aki úgy megjelenésre szintén urat formáz. Boldogtalanná lett férje, Istenes András is, mert a festõ udvarlása — efféléhez õ soha nem értett — felkeltette benne a féltékenység ördögét. Hátha az asszony kapott a mézes-mázás szavakon! De szégyenében, amiért esetleg csúffá tette a vetélytársa, a világért sem kérdezte volna meg az asszonytól, hogy mi is történt hát közöttük? A falu papja értékes egyéniség, de a borba menekül — igyunk mohón, ez a jelszava, — lehetetlen nem meglátni a nyugtalanító kérdéseket, de ha foglalkozunk velük, megbontják a lelki egyensúlyunkat. Védekezésül *Bernhard Shaw* könyvei helyett az *Ezeregyéjszaka meséit* olvassa. Az orvos bogaras, szinte beszámíthatatlan különlegén is az volt, de a háború teljesen tönkretette.

Ime, mennyi árnyék Móra egyik »legderûsebb« regényében.

* * *

Az a nyugtalanító meghasonlottság, mely a világháború óta egyre fokozódott írónkban, néha elviselhetetlenné válik számára, úgy, hogy belecsömörlik abba az életformába, melynek keretei között képtelen volt kibontakozni: elérni a fiatal korában elõtte felderengõ messze-célokat. Ilyenkor értelmetlennek látja minden tevékenységét. Napjait a kultúrpalotában tölti, ódon fõliánsok, kitõmött madarak, virágszínû kagylók, mállatag cserépek, vászonra festett felhõk és hidrafejû akták között folyik el az élete, mint ahogy elfolyik a hó a gyermek összeszorított újjai közt. Éjszakáit otthon, a másik mûhelyben virrasztja át. Egy embergép ül ott esztendõkön keresztül az íróasztal mellett, akiben vér helyett tinta folydogál, s szüntelenül magába mártogatva ír, ír, ír, hajnali harangszóig, mikor öszszecsuklik, mint egy bugylibicska. Értelmetlenné lett élete idegességgel.

tölti el. Szemét még hajnali három-négy óra tájt sem tudja lehunyni. Ha szorosra zárja a pilláit, nagy tüzes karikák rajzanak előtte, vonatok dübörögnek a halántékában, harangok zúgnak, patakok csörögnek, mozdonyok füttyülnek, gőzfűrészek üvöltenek, vízesések harsognak a fülébe, s ha fölcsavarja a villanyt, egérkék futkosnak az éjjeli szekrény terítőjén. Riadtan érzi, hogy menekülnie kell innen. Lehetőleg olyan helyre, ahol nincs más, csak fák, felhők, madarak. Vissza a természethez — hangzik el a Rousseaui jelszó változott körülmények közt, — mert a város megöl. Úgy elrejtőzni a természet világában, hogy a városról még csak hírt se hallhasson. Mikor Kotormány János, Mórának a »személye körüli minisztere« megkérdi tőle, hogy milyen címre küldje utána az újságokat, a gazda azzal fenyegeti meg játékosan, hogy belevágja a bicskáját, ha nem hagy fel ilyen aljas tervekkel [26].

A kapitalizmus londoni vására a városokban hullámozott: ezekben az ipari, kereskedelmi és kulturális centrumokban vált legelviselhetetlenebbé az emberek hajszája és rokkánása. S akik beleszédültek az életnek ebbe a bonyolult forgatagába, azoknak úgy tetszett, mintha a város okozná vesztüket, — arra, hogy a város légkörét a kapitalizmus fertőzte meg, alig gondolnak. Megtorpannak a jelenségnél, pedig a lényeg e mögött rejtőzködik. Móra a jelenséget, a várost kárhoztatja, de itt-ott a lényeget, a kapitalizmus éltető alapelvét is leleplezi.

Bizonyos urbifób lírával vágyakozik a romlatlan, egészséges, egyszerű élet után Homokországba, hol az emberek is olyan nyugtatók, mint a fák, felhők és madarak. Pasztellszerű képeket fest Homokországról. A tudós és művész szövetkezik benne, s valami egészen különös varázsú természetszeretetet árasztanak a fák jelleméről, a bodzáról, a méhekről, a darazsakról írott sorok, melyeknek a tudós tudománya éppen olyan jelentős tényezője, mint a művész rajongása. Ember alig zavarja a táj nyugalma. Az öreg Habi tűnik fel itt-ott, ez a vén paraszt, aki valamikor lóhátról kergette a zsandárt, s most jámbor kerülő az erdőöréknél, s leginkább azért tartják, mert fabulás ember, s ha urak járnak odalenn, elmulattatja őket bolondos beszédével [27]. Számtalanszor derül rajta az író is. Habin kívül nincs Mórának még egy parasztfigurája, akinek ily gondtalan lenne az élete. A homokországi remetének az ötesztendő Ósika a kényerestársa. Kölcsönösen tudják egymás titkait, s kölcsönösen mulattatják egymást [28].

A városból kiszakadt ugyan, de az élet nyomorító terhétől, melyet csak érez, nem tudott megszabadulni, s egy-egy fájdalmas, ironikus célzásával lázad és lázít az ellen. Egy kőbaltáról — kőkorszakbeli — az a hit járja, hogy aki azzal Luca-napkor főbe üti magát, az meglátja a föld gyomrában elásott kincseket. Ha így áll a dolog — mondja Móra —, akkor a pénzügyminiszter asztalán a helye ennek a baltának, s ha elfogy az aprópénze, egy kis türelmet kér Luca napig, akkor fejbe üti magát vele, és lehet szanálni rogyásig. Mi keresnivalójuk van az életben — kérdi — az íróknak, az álomrétek kaszásainak? Úgy tesznek az emberek, mintha becsülnék a mesterségét ezeknek az öreg és fiatal naplopóknak, kik mesét találnak ki addig, míg ők háborúkat és üzleteket csinálnak, a szavakat úgy csiszolgatják, mint ők a gyémántokat, s rímeket próbálgatnak, míg ők nagyszerű robbantószerkeket eszelnek ki [29]. Elégge egyértelmű célzások ezek.

A városi életnél emberségesebbnek látja Homokország életét, s valami afféle sejtelem él benne, hogy ezt semmiképpen sem érdemes felcserélni azzal. Messzi Imriskét, a kis kanászt, aki valósággal mechanikai zseni, óvja attól, hogy kiszakadva a paraszti életközösségből, tanult emberre legyen, mert így boldog lehet, de úgy feltétlenül a boldogtalanság lenne osztályrésze. Miért hagyná ott a gazdag tanyát a lezüllött, rongyos városért? Piros képét, ragyogó szemét miért cserélné el a városi fiatalok fakó arcával, fáradt szemével? Mire vihetné a tülekedő, marakodó, egymás hegyén-hátán gázoló úri falkában? Ha lángész, kinevetik, megtapodják, fölfeszítik. Ha szerény, a bolondok fapénzével fizetik ki. Átkozná azt a percet, melyben otthagytá övéit, és beállt »úrnak«. (*Epilógus — Georgikon*). Ez az indokolás a bizonyosága, hogy a várostól annak töményen kapitalista jellege miatt csömörlött meg — mégis: Homokváros iránt való rajongását sokan a primitívség romantikus visszavágásának érezték — a tanulásról beszélt le Messzi Imriskét! — s tényleg az a politika, mely a parasztságot igyekezett megnyerni és felhasználni a munkásság ellen, számon is tartotta írónk urbifóbiáját.

* * *

Az *Aranykoporsó* a pusztuló antik pogányságnak, s a diadalmaskodó kereszténységnek a rajza. Móra nagyarányú képe aprólékosan tárja elénk a régi bomlási folyamatát, s az új életrevajúdását — de még sem ez a nagy változás a regény legfőbb mondanivalója; csupán ennek rajzával éreztetheti írónk a legmeggyőzőbben, hogy a történelmi idők vihara mily kegyetlenül töri össze az egyéniségek apró csónakjait. A regény négy főhőse: Diocletianus, a császár, Priscă, a felesége, fiuk Quintipor s a kis Titanilla, ennek szerelmese — valamennyien a történelmi idők áldozatai. Ott lebeg a végzet minden hős feje felett, melyet megsemmisíteni nincs erejük, csupán bétöltik rendelkezését. Az *Aranykoporsó* a végzet könyve. Torzó voltának állandó fájdalma, a menekülés vágya, mi időnként fel-feltört írónkból, arra a belátásra vezette, hogy az ember nem kerülheti el a sorsát. Az ananké, a végzet uralkodik a világon. Nem keseredik el, és nem lázad fel e miatt, hiszen hiábavaló a keserűség, és hiábavaló a lázadás. Fáradtan és bölcsen, jobban mondva fáradt bölcsességgel óvja lelki egyensúlyát, Bionnak, a matematikusnak a példájára, aki tudja, hogy ez a világ rendje, és megnyugszik benne. Az a törés, melyet Móra életművében észrevehetünk, kétségtelen itt mutatkozik a legmélyebbnek, s az *Aranykoporsó*-t csak ebből a szempontból említettük meg.

IV.

Írónkban pályája kezdetétől nőtt a megtörtség érzése, s valószínűleg ezért volt képtelen a jellegzetesen polgári haladás-gondolat köréből kitörve eljutni a munkásforradalom eszméjéig. A *szankulottok* c. tárcájában (*Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*) arról ír, hogy sokáig tartotta ő a barátságot a szankulotokkal, s ez természetes is, hiszen maga is közülük való volt, hát csak nem barátkozhatott princekkel. De a szálló évek különböző

akadályokat gördítettek királygyilkosi pályája elé. Ruhát kellett írni az asszonynak, cipőt a gyerekeknek, kenyeret mindnyájuknak — s ez kissé lefoglalta, bár nem annyira, hogy felmondta volna a régi barátságot. Harmincéves korában még mindig halálra ítélte volna a királyokat. De mikor egyszer a kislánya keserves sírásra fakadt, mert valamiféle történelmi könyvben azt olvasta, hogy a szankülottok megölték Márai Antoinettet meg a kisfiát, annyira megharagudott rájuk, amiért Pankát megrikatták, hogy soha az életben sem békül ki már velük. Ez a rajz világosan utal arra, hogy forradalmi magatartását abban a rejtőző, búvó életben adta fel, melyre szárnysegettsége kényszerítette.

Torzó voltának a fájdalma abban azonban nem gátolta, hogy a polgári radikálizmus mértéke szerint ítélje meg a helyzetet — így lett a fehér terror és a bethleni konszolidáció éveinek bátor hangú kritikusává. A polgárság ekkor már megtagadta a radikálizmust, mert a rendszer a radikálisokat a proletárdiktatúra útegyengetőinek tekintette, s üldözte. Móra továbbra is kitartott elvei mellett, s baloldalisága hamar a kommunistaság gyanújába keverte, és a keresztény nemzeti eszme bajnokai destruktívnak, kiáltották ki. 1922-ben kis híja volt, hogy pörbe nem fogta az ügyészség egy cikke miatt, melyben a kurzust támadta, közvetlenül az után a bombamerénylet után, melyet a rendszer fullajtárai kíséreltek meg Szegeden. Jablonkai jezsuita páter az *Új Nemzedékben* vallásgyalázás miatt emelt vádat ellene, mert egy XVIII. századi ördögidező könyv alapján — nota bene ezt is egy jézustársasági atya írta — arról szólt egyik tárcájában, hogy őseink Mária Terézia korában szentelt gyertyával és szentelt szőlővesszővel idézték az ördögöt. Móra a *Világban* felelt a támadásra, bebizonyítva, hogy ő legfőljebb az ördögöt gyalázta meg, de nem a vallást. [30]. Gyakran élcelődött azon, hogy viselt dolgai miatt mily mordályégető destruktívnak tartják őt a konstruktívak. Ebben az élcelődésben is van némi tüntető jellegű szembehelyezkedés a hivatalos iránnyal, mely elvárja az írótól, hogy politikával ne foglalkozzék, de még határozottabban tiltakozik e korlátozó elv ellen a következő sorokban: »Sokat hallottam, hogy a költőnek nem szabad politikába keveredni, de sohase tudtam megérteni, miért? Másképp kell ezt a szentenciát stilizálni, hogy el lehessen fogadni igazságnak. Úgy, hogy a költő ne keveredjen ellenzéki politikába.« [31]. Ennél félreérthetlenebbül kevesen mondták ki kortársai közül, hogy az apolitikusság követelménye egyenesen az uralkodó osztály érdekeit szolgálja.

Móra abban a korszakban volt a polgári radikálizmus értelmében vett humanizmusnak és liberalizmusnak a szószólója, amikor ezeknek az eszméknek nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte háttér fordított a polgárság, mert a kapitalizmus végső, imperialista korszakába érkezett, s céljai elérésére a nyílt vagy burkolt diktatúrát használta fel. A világháború után szertefoszlott a radikális humanizmus legmerészebb álma a világállamról, mert az antanthatalmak győzelmük után sutbadobták a wilsoni elveket. Megalakult ugyan a *Népszövetség*, de korán észrevehető volt, hogy ez a szerv nem azúrt létesült, hogy létrehozza az *Európai Egyesült Államok* szövetségét. A győztes nagy-hatalmak imperialista célokat kergettek, s a Népszövetséget saját céljaik érdekében használták fel; nem a világbékének, hanem egy újabb világháborúnak lett az előkészítőjévé.

Írónk epésen emlegeti a *Népszövetség*-et, s a mind nagyobb mérveket öltő fegyverkezés láttán keserű kétségbeesés tölti el az emberiség sorsa miatt, s hol a sötét pesszimizmus, hol a swifti ironia hangján tiltakozik a militarizmus ellen. A *mennydörgő gyíkok* (*Ezek az évek*) egy lidércnyomásos látomás. Ahogy az őskor saurusai, ezek a rettentő hústornyok a saját védelmükre növesztett csontpáncéljaik, kardjaik, tőreik, buzogányaik alatt pusztulnak el, úgy fog elpusztulni az újkorban az emberiség is, a saját védelmére kiesztelt fegyverek súlya alatt. A légi felszerelést követni fogja a gázháborúra való felkészülés, aztán jön a fénysugarakkal való harc, élő szerszámokat gyártanak majd delejből, villanyból, rádiumból, s az elpusztult emberi faj helyébe egy másik faj lép, mert az élet elpusztíthatatlan. A *Tanulmány az emberevéstről* (*Nádi hegedű*) c. karcolata legfanyarabb szatírának egyike. A vadak kezdetleges kannibalizmusát hasonlítja össze benne a kultúrnépek fejlett kannibalizmusával, bebizonyítva, hogy az európai emberevés a lényegbeli megegyezés ellenére is magasabb fokán áll az emberi művelődésnek, mint az újguineai. A radikális liberalizmus védelmében Spenglerrel száll szembe utolsó tárcájában, melyet pár nappal a halála előtt írt. Spengler elmélete a diktatúrák létjogosultságát igazolja. Szerinte a nyugati világot a liberalizmus pusztítja ki, amely a XVIII. század közepe táján kezdődött, azzal, hogy a »csőcselék kirágta a tekintély aranyalmáját«. S mindaddig, míg a megingott tekintélyi elvnek nem szereznek újból érvényt, egymást fogja marni a két táborra oszlott emberiség. Hogy a jobboldalon kik vannak — írja Móra —, arról nem szól Spengler. Aki a baloldalon van, az természetesen mind csirkefogó. S csipő maliciával fűzi hozzá ehhez a következőket: »Az írók mind itt vannak, persze csak a tehetségesek, itt vannak az ügyvédek, a kereskedők, a politikusok, az agitátorok, mindenki itt van, aki javítani akar az emberi nyomorúságokon. Nem csak Rousseau volt csirkefogó, Cobden is az volt, a múlt század minden szabadsághőse az volt.« [32].

Az ellenforradalom győzelmével ismét a föld és tőke nagyurai kerekedtek felül, s helyzetük megszilárdításáért az irredenta gondolat fegyverével harcoltak. Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország — ez volt a jelszava a hirhedt irredenta-mozgalomnak, melynek agitátorai úgy próbálták elterelni az infláció, a szanálás, a munkanélküliség s gazdasági válság miatt nyomorba zúllott munkásság, parasztság és értelmiség figyelmét azokról a sérelmekről, melyeket napról napra szenvedett a sorsát intéző hatalmasoktól, hogy a trianoni országcsontkítókra háritottak át minden felelősséget, s az osztályharcos elégedetlenséget úgy kísérelték meg elfojtani már csírájában, hogy összefogást, kitaratást, áldozatvállalást követeltek az elrabolt területek visszaszerzéséért folytatott harcban. Móra polgári radikális felfogása szerint az állam arra való, hogy minél több embert tegyen a boldogság részesévé, s a célját csak úgy érheti el, ha gazdaságpolitikájával lehetővé teszi, hogy a dolgozó középosztály — értelmiségiek, kiskereskedők, kisiparosok, kisparasztnok — számban s erőben egyre növekedjék. A Horthy-rendszer gazdaságpolitikája következtében azonban nemhogy a nincstelenek emelkedtek volna fel, hanem azok is proletarizálódtak, akiknek régebben volt valamijük.

A kritikai realisták módján, sötét színekkel festi a nyomor képét.

Biztos ecsetvonásokkal érzékelteti az általános nyomorúság mélységét, s azt a szörnyű tanácstalanságot, bizonytalanságot, melybe ez a lelket taszította. Az olvasót megdöbbeníti a nyomor szorongatásában tehetetlenné bénult ember. Zuginé viasz-arca elárulja, hogy tudóvészben szenved — ingyenoltást ad neki az orvos minden harmadik nap —, de kénytelen még mindig szoptatni huszonhat hónapos gyermekét. S az író kérdésére, hogy miért teszi ezt ily leromlott állapotban, a keresztrefeszített anyjának a tekintetével feleli: »Hát mivel etessem, ha nem szoptatom, mikor egy liter tejért kétszáztíz koronát kérnek! Forduljon el tőlük a csillagos ég!« [33]. A mérnök úr hitt abban, hogy ha valaki becsületesen dolgozik, föltétlenül megszerezheti azt, amire szüksége van, s mikor csődbe jutott, bár éjt-napot egyggyé tett, szögre akaszthatta a hitét. Legföltettebb kincsét, logarlécét odaadta játszani a fiacskájának, hiszen nem igaz, hogy a kétszerkettő föltétlenül négy! [34]. Különösen megkapó az, ahogy írónk hőssé nötteti az övéik iránt való szeretetükben a nyomornak ezeket az áldozatait. Így az egyik csalót is, aki télvíz idején mezítláb hordja ki az újságokat, mert az ajándéku kapott cipőre nagyobb szüksége van a testvéreinek, mint neki; azok is felváltva viselik [35]. S a másik csalót, aki az iskola kegyelméből kapott napi ingyen tejet az iskola előtt várakozó nagykendőjébe burkolt hűgocskájával itatja meg [36]. Hajnal Matyikát életereje avatja hőssé. Hátgerincét elgörbítette ugyan a »csonttubarózsa«, de kemény legény. Gipszbepólyázottan feküdt az ágyon, magárahagyottan, mert az anyja napszámba járt. Észrevette, hogy az ablakon beszökött fekete kandúr ellopta a párnája alá dugott kenyérét. Megfelejtkezve a betegségeről, utána kapott a tolvajnak. Gipszkötésestől lefordult az ágyról, és magatehetetlenül, a földön heverve, büszkén mutatta anyjának, ki este érkezett haza, a kis tenyerébe szorított kenyeret. »Csak elvettem tőle!« [37]. Az Omár-motívum más változatban!

A vasból vert kényszerűség, a mindenható muszáj, vagy írónk másféle megfogalmazásában: a rendszer áldozatai ezek a nincstelenek. A rendszer legfőbb érdekvédelmi fegyvere a törvény, s legfőbb érdekvédelmi szerve a közigazgatás, mely érvényt szerez a törvénynek. Móra azokat az ártatlanokat karolja elének, akik a törvény lába alatt vonaglanak, vagy a közigazgatás markában fulladoznak. Így vádolja a nép érdekeit sértő törvényt s a nép érdekei ellen dolgozó közigazgatást. Hogy a Horthy-rendszer törvényei mennyire népellenesek, az a *Benoni (Ezek az évek)* és *Fajvédetlenek (Ezek az évek)* c. tárcájából tűnik ki leginkább. Az irredentizmus jegyében fogantak a fajvédelmi törvények, melyek bevallott céljuk szerint a zsidóság háttérbe szorításával szolgálták a magyarság védelmét. Be nem vallott céljuk az volt, hogy Magyarország kapcsolatát szorosabbra fűzzék Németországgal. A magyar uralkodó osztály a német uralkodó osztályban talált szövetségesre, s az már akkor az antiszemitizmus útjára lépett. Móra liberalizmusa tiltakozott a polgárság egy részét sújtó jogfosztás ellen, s rámutatott arra, hogy ez a polgárság másik részére sem biztosít semmi előnyt. Benoni, a szegény zsidófiú a numerus clausus miatt külföldön végezte el az orvosi fakultást, s új hazája kenyeret is adott volna neki, ha megszerzi ott az állampolgárságot. Sok írásra volt ehhez szüksége régi hazájából, többek közt egy erkölcsi bizonyítványra is. Meg is kapta az erkölcsi bizonyítványt, melyen az is rajta volt, hogy 1922-ben csalásért

pénzbüntetésre ítélték. Kisgimnazista volt akkor, felvett a földről egy elhajított átszállójegyet, s tovább utazott vele. Rajtacsípték, s megbüntették. Nem mindenki vel szemben bizonyult elég hatalmasnak akkor a törvény, de a villamosjeggyel visszaélőn elégtételt vett teljes szigorával. Benoni keservesen sírt, mikor kézhez kapta az erkölcsi bizonyítványt. Hontalanná lett az egész világon, mert ugyan ki adna állampolgárságot s kenyeret egy csalónak? Benonit földönfutóvá tette a fajvédelmi törvény, de mit segített a Gergelyeken, Andrisokon és Jánosokon? Ők most is fajvédtelenek. Gyereket nem irathatják be az iskolába, mert egy pengőre emelték fel a beíratási díjat, s szegénységi bizonyítványt nem adnak annak, akinek van egy faluvégi, kukoricaszárral fedett fél-vityillója. Akad köztük olyan is, aki pici gyermekével együtt korpán húzta ki a telet, — nem korpakenyérrel, hanem vízbe kévert korpán. A közigazgatás működése ellen talán legélesebben a *Földhözragadt Jánosék 1932-ben* c. tárcasorozatában (*Parasztjaim*) kel ki írónk. Földhözragadték képtelenek voltak kifizetni az árendát meg az adót. Kiszálltak hozzájuk a hivatalos közegek. Kilakoltatni nem lehetett őket, mert az asszony betegen feküdt. Beérték a fele terménnyel, s újabb száz pengővel terheltek meg őket, a kiszállás költségével. Tudták, hogy egy év múlva sem képesek megfizetni, nemhogy az új, de még a régi tartozásukat sem. De hát nem tehettek másképp. A rendszer a hibás. »Igen, a misztikus, megfoghatatlan, a torkonragadhatatlan, a legyőzhetetlen Rendszer, a ködből való rettenetes köszikla.«

A rendszer a trianoni békeszerződés revízióját kérte az ántánt hatalmaktól, s revíziós politikáját többek közt a kultúrfölénnyel indokolta. Alacsonyabb kultúrájú nemzetiségeink között — tanították — a magasabb kultúrájú magyarság feltétlenül vezetőszererepre hivatott; a fejlettebb nyugati kultúra előretolt őrszemének szerepét tölti be itt, a fejlettebb keleti kultúra által veszélyeztetett területen.

Valahányszor erről a kultúrfölénnyről ír Móra, tolla a tinta helyett epét ereszt. A magyar kultúrfölény illusztrálására a tápéi kompot ajánlja — ezt a kezdetleges vizijárművet, melyet közös erővel húznak át kötéllel a révészek meg az utasok. Azért a tápéit, mert az algyői átkelés még romantikusabb, s a meredek feljárón sokkal komolyabb esélye van a halálos szerencsétlenségnek. Ironizál a kultúrfölénnyről, mert azt tapasztalta, hogy a kurzus légköre sorvasztja a kultúrát, s a nép nagy tömegei teljesen kultúrálatlanok.

A kultúra csak ott virágzik, ahol gondolatszabadság van, s a tudós minden kötöttségtől menten folytathatja kutatását. Nálunk pedig akkor az uralkodó osztály szája íze szerint értelmezett valláserkölcsi-nemzeti világnézet — azaz a klerikális idealizmus és az imperialista nacionalizmus — eleve kárhozatra ítélt minden vizsgálódást, melynek eredménye ellentmondott tételeinek. A polgári radikálisok, ha nem is vallották magukat materialistáknak, a természettudományos gondolkodás hívei voltak. Elvetették a bibliai emberteremtés mondáját, s Darwin fejlődéelméletét fogadták el. Móra a múzeumlátogatók okulására egy rajzzal szemléltette, hogyan fejlődött ki a majomemberből a mai ember. S ezt a rajzot a valláserkölcis valamelyik ügybuzgó öre egy óvatlan pillanatban kilopta a keretből: ne mételjeze a romlatlan lelkeket. Írónk a *Majompör helyben* c. tárcájában (*Sokféle*) számol be a kultúrbotrányról, gúnnyal pellengérezve ki

azt a felzúdulást, mely nyomban a rajz kifüggesztése után támadt. Először ő kapott egy névtelen levelet, mely mérgesen támadta, amiért e rajzzal megsértette az emberi méltóságot. Aztán följelentették mindkét fölöttes hatóságnak, a városnak is, az államnak is. Végül sajtó útján parancsoltak rá, hogy azonnal távolítsa el az istentagadó és tudománytalan rajzot. »Az mégse járja, hogy mikor Darwin már az egész világon megbukott, a szegedi múzeum még mindig tudós gyanánt kezelje ezt a szédelgőt.« A nemzeti gondolat ügynökei sajátosan magyar jellegű tudományt sürgettek, s voltak is, akik szolgáltak ilyenekkel. Írónk az egyik karcolatában egy buzgó régészről emlékezik meg, aki értekezést írt a csontvázakon található eleven színezésű gyöngyökről, s abban azt állítja, hogy az ősmagyarokat nagyon könnyű felismerni, mert azok piros-fehér-zöld gyöngyöket viseltek. »De azt legalább történettanár írta« — teszi hozzá. »Fülhegygyel mintha hallottam volna, hogy azóta állami ösztöndíjjal külföldön gyarapítja őstörténeti ismereteit.« [38]. Ez a piros-fehér-zöld szalaggal átkötött tudomány fulánkoslánál fulánkossalabb megjegyzésekre ingerelte Mórát.

A tömegek kultúrátlanságáról ásatásai közben győződött meg. Nap-számosai a legelemibb kérdésekre sem tudtak felelni. Magyar történelemből például mindössze Kossuth Lajos nevét ismerték. — Kossuth apánk emlékét megőrizték a szegényparasztok, s érzelmeikben negyvennyolcasok voltak —, de hogy mit tett Kossuth Lajos, arról már semmit sem tudtak [39]. Ennek a leverő tájékozatlanságnak az okát kutatva, rájött, hogy a hiba kultúrpolitikánkban van. Kultúrpolitikánk nem demokratikus igényű. Se a népművelés, se a közoktatás szervezete nem alkalmas arra, hogy felkeltse tömegeinkben a kultúréhséget, mert fonákul állapították meg, hogy mit kell tanítani, nem számoltak azzal, hogy kinek szánják, nem gondoltak vele, hogy hogyan találják. Helytelenül kiválogatott tananyaggal, rosszul megírt tankönyvvel, s avult módszerrel semmire sem lehet menni. Valóságos áldozatnak tekinti írónk a gyereket, kinek el kell szenvednie az iskolát.

Móra szenvedélyes nevelő, s a múzeum anyagának rendezésével példát adott arra, hogy mi a titka az eredményes tömegnevelésnek. Gazdag volt az exotikus lepkegyűjtemény, s a kiállított anyag azt a látszatot keltette a látogatókban, hogy a valóság kimeríthetetlen sokféleség. »Minden pillének megvolt a maga névjegye, amelyikről a laikus megtudhatta, hogy ezt vagy azt a káprázatos lepkecsodát *Papilio campirifera*-nak vagy minek hívják. Ettől persze nem lett okosabb senki, s ha rávetemedett is, hogy a deák nevet elolvassa, mire odább ment, már el is felejtette.« Ő a szakember számára meghagyta a sok tudományos névjegyecskét, de hogy a valóság szervezett egységére utaljon, egy nagyobb magyarázótáblát is kitétetett, mely így kezdődött: »a pillangók a napfény gyermekei«, »Természetesen ez a különös mondat szemet szúr mindenkinek, aki végigolvassa a szöveget, s megtudja belőle, hogy az a káprázatos színpompa, amelyet lát, csupán optikai csalódás, amit az idéz elő, hogy a lepkét borító szintelen pikkelyeken, az úgynevezett hímporon, megtörnek a fényugarak.« [40]. A pillangók a napfény gyermekei — pusztán nagydobverés lenne ez a figyelmet keltő mondat, ha nem bizonyulna igaznak szóról-szóra. Így azonban alkalmas arra, hogy feltárja a jelenségek sokaságában — a sokféle pillangón — megmutatkozó lényeg-egységet: a fénytörés törvényét. Írónk

rájött arra, hogy a valóság lényegében egyöntetű, de jelenségeiben sokszínű. A kultúrától oly világmagyarázatot vár, mely a jelenségekből kifejti a lényegét, mert hite szerint nevelni csak az ilyen világmagyarázattal lehet. »Nincsenek erők, csak egyetlen erő van, de annak munkája minden. Az tömöríti kristályokká a molekulákat, az festi pirosra a rózsza szirmát, az almafa gyümölcsét, a csókot kérő száját, a hajnali eget, az lobbant nyolcszázkilométeres lángokat a napban, s napig érő gondolatokat az agysejtekben.« [41].

* * *

Legátfogóbb, kegyetlen szatírájú korképe a rendszernek az 1924-ben, a *Világ* szerkesztőségének kérésére írt *Hannibál feltámasztása* c. regénye. A regény kézírata azonban előtte érthetetlen módon elveszett. Ugyanis rejtgette a család, meg a jóbarátok, mert sejtették, hogy ha megjelenne, abból sok baj származnék az írónak. Móra fölöttébb fájlalta, hogy eltűnt a műve, mert legjobb munkájának tartotta, de újra írni képtelen volt, s így megnyugodott a változhatatlanban. Halála után aztán előkerült, s meg is jelent a *Magyar Nép* 1949. nov.—dec. számaiban.

A regény főhőse egy orosz fogságból hazatérő classica-philologus tanár, ki félkezét hagyta ott a világháborúban, megcsömörlött a harctól, s minden vágya az, hogy békében élhessen — feleségének és tudományának. Az is visszariasztja a küzdelemtől, hogy tótágast áll a világ, amelybe belecsöppent. Távol tartja magát a politikától, s mégis belesodródik; mégpedig egy, az iskolai értesítőbe írt tanulmánya révén, melyben azt fejtette ki, hogy a világ képe egészen másként alakult volna, ha Zámánál nem Scipio, hanem Hannibál győz. Mert »Karthago volt a finom szellem, a messze horizontokig érő ész, a világokat átfogó civilizáció, a puha és raffinált Ábel; és Róma, a nyers és durva Kain, a korlátolt kecskepásztor, aki zöld gallyakból rakta a tüzet, és csodálkozott azon, hogy füstje nem száll az ég felé.« A tanulmány ügyében interpellált egy képviselő a parlamentben, s másnap ez volt olvasható az újságokban az inkriminált írásról: Propagandaértekezés a sémi világalomról. Orosz bérenc a katedrán. (Nota bene: a púnok pártfogolása miatt érte ez a vád, akik a sémi nyelvcsaládhoz tartoztak.)

Maga az a helyzet, melybe tanárunk belekeveredett, alkalmas arra, hogy karikírozza a kurzust, mely a vélemény- és gondolatszabadságtól való félelmében gyanakodva szimatol minden elmeszüleményt, s biztonsága érdekében rásúti a zsidóbarátság s forradalmi kacérkodás bélyegét.

Hősünk igaza védelmében harcba kényszerül a kurzuslovagokkal, s e harc közben ismerkedünk meg az ébredő magyarokkal, kik a »nemzeti szellemtől áthatottan« egy újfajta, piros-fehér-zöld szalaggal átkötött kultúra megteremtésén fáradoznak, melynek értékét mi sem mutatja inkább, mint az, hogy a tanár egyik kollégája Horatius antiszemitizmusáról értekezik, különös tekintettel a magyar ódaköltészetre, s ezt német nyelvre is lefordítják. A tanulmány feletti vita során azután a »tudósok« kiderítették, hogy Horatius maga is zsidó volt, tehát antiszemitizmusa nem lehetett őszinte. Egy miniszterialis főember, ki olyan sokoldalú, hogy a vicclapok tetrakontaoktaedernek ábrázolták, mert a kartonpapírból készült mértani testek közül ez takarja be a legtöbb oldallal az ürességet — megfeddi taná-

runkat, mert lehet ugyan, hogy jó hazafi, de mutatni nem mutatja. Ha csak egy kissé is mutatta volna, ha tanulmányában nemzeti alapra helyezkedett volna, nem hördült volna fel senki ellene. Egy kis csalafintasággal — mondja az ámuló tanárnak, aki sehogysem tudja elképzelni, mint lehet a zamai ütközetet nemzeti alapon tárgyalni — mindenbe bele lehet és bele kell vinni a magyar vonatkozást. S mindjárt példával is szolgál, hogyan. Scipio? Erre a szóra bátran ráfogható a csángós hangzás. Hazai nyelven Scsipionak ejtjük. Scsipio, Csipijó, azaz Csípi jól, vagyis, aki jól megcsipi Hannibált. Hannibál — hát ez a szó mire is emlékezteti az embert? Ahá, Hanni bál, Honni bál, azaz Honi bál. Tehát az ókor degenerált franciái, a kartagóiak, úgy fogták fel a háborút, mint egy bált. A tanár nem tűrhette tovább a tudománynak vásári komédiává való züllesztését, s azt felelte gúnyosan, hogy ilyen fajta szófejtéseket olvasott ő már a *Kakas Márton* naptárában is, mely a Bach-korszakban nemzeti önérzetre nevelte a magyarságot azzal, hogy tudtára adta, miszerint Nabukodonozor is magyar volt meg Salmanassar is. Az egyik bunkóval hadonászó úr, a másik meg nagy szalmaszár. Halhatatlan magyar típus mind a kettő! A tetrakonta-oktaeder önmagából kikelve förmedt rá az orcátlan nemzetgyalázóra; maga pedig mételyes vörös! Tanárunk sarkon fordult, rácsapta az ajtót a miniszteriális emberre, s ezzel rácsapta az ajtót a kenyerére is.

Most már mint a munkanélküliek egyike kószál céltalanul az utcán; lába a Dunapartra viszi. Egy gyermekkori emlék jut eszébe: társai közt ő tudott a legjobban kacsázni. Sorra előszedi zsebéből a bronz, kisezüst, nagy-ezüst, s arany hadi kitüntetéseit, s próbát tesz velük. »Tétova tanácstalansággal nézi, hogy egyik sem merül fel a vízből. Kis híja, hogy magát is nem vetette utánuk, mert mit ér az élet, ha megfosztanak valakit az életlehetőségektől? — Az érme elhajítása s az öngyilkossági szándék: ez a legsúlyosabb kritikája annak a sovinizmusnak, mely éppen azokat rövidíti meg, kik igaz fiai a hazának: a háború kárvallottjait, a tiszta szándékuakat.

Az ügyeseket, a törtetőket, az elvteleneket viszont előnyhöz juttatja, mert forradalomellenességük, magyárokodásuk révén a kurzuspolitika legmegbízhatóbb támaszaivá lettek — csupán azért, mert észrevették, hogy politizálni hasznot hajtó foglalkozás, s a maguk haszna mindennél fontosabb számukra. Morognám képviselő úr, aki annak idején a parlamentben interpellált, gyűlésbe hívta össze az ébredőmagyarokat; hogy kiűzesse velük Júdást; már mint a tanárt, a tudomány templomából. Azt javasolta, hogy rakjanak máglyát a kárhuzatos értesítőkből. Az ébredőmagyarok mindegyikében ágaskodott az önérdék. A petróleumkereskedő azt indítványozta, hogy előbb minden értesítőt itassanak át petróleummal; a mézeskalácsos azt szerette volna, ha ez ünnepélyes alkalomból a jobb előmenetelű tanulókat mézeskaláccsal jutalmazza meg. Maga Morognám képviselő úr is megtalálta a számítását. Palotája van a Dunaparton, s számos vállalatnak a tulajdonosa. — Látja írónk, hogy a kurzuspolitika a polgárság szűkkörű érdekeinek — mondhatnánk egyéni érdekeinek — a védelmét szolgálja, s ezért mondatja ki a tanárral a szentenciát: politizálni — legalábbis ma — annyi, mint elvágni másnak a nyakát. Talán Uticai Cato volt az utolsó becsületes politikus, mert ez a maga nyakát vágta el. Igaz, hogy ez is leginkább azért, mert más nem esett a keze ügyébe.

A tanár a Dunaparttól az ébredőmagyarok gyűlésébe indult, hogy birokra keljen a felette ítélkező filiszteusokkal. Épp akkor érkezett, mikor Morognám már fonta azt a korbácsot, mellyel a Júdást volt kiűzendő a tudományok csarnokából. Hogy megmentse a helyzetet, a politika fegyverét kapta kezébe, melytől eddig undorodott, s muszájból jól forgatta — jobban, mint Morognám. Mint a tetrakontaoktaeder, ő is cirkuszi mutatvánnyá züllesztette a tudományt — merő politikai meggondolásból, győzelmet követelő egyéni érdekének parancsára. Főként kereskedők és iparosok voltak az egybegyűltek, s Hannibált úgy mutatta be nekik, mint a kereskedelem és ipar vértanúját, aki törvénybe iktatta, hogy a fa és szénkereskedők pusztá szemmérték szerint tartoznak kimérni portékájukat, s aranyéremmel jutalmazta azt a péket, aki a legkisebb zsemlyét süti, s mézeskalácsból süttette a katonák prófuntját, mert így sokkal jobban elhitték, hogy édes a hazáért meghalni. S a veszett zámái csata után ezekkel a szavakkal lehelte ki lelkét: »Isten áldja a tisztas ipart!« Nagy tetsséssel fogadták a jelenlévők a beszédet — a tanár győzelme teljes volt.

Ő pedig megundorodott magától, amiért meggyalázta az igazságot, melynek szolgálatában telt el egész addigi élete, s lemondott tanári állásáról.

A hős sorsának fordulatai vádolják legkiáltóbban a reactio leplezetlen terrorát: ha valaki bátran harcol a vélemény- és gondolatszabadságért, az előbb-utóbb a rendszerrel kerül összeütközésbe; megmentheti a bőrét, ha »politikából« azt hazudja, amit éppen a körülmények kívánnak, de akkor meg önmagával hasonlik meg.

A tanár — most már szolgálaton kívül — a fia születését várja. A fia — az majd szolgálatba áll egyszer. »Az ő idejében majd más lesz a világ... nem akarják az igazság kutatásáért máglyára tenni az embereket...« Az író a kétségbeesés és keserűség iróniájával ostromozza jelenét, de utolsó szavából a jövőben bizakodó optimizmus hangja hallatszik. Megtörte a rendszer embertelensége, de az emberbe vetett hite ép maradt.

V.

Móra kiszakadt a parasztságból, de eredetét nem tagadta meg. Parasztnak vallotta magát akkor is, mikor kultúrpalotát igazgatott, s joggal, mert paraszti szemmel nézte a világot, s elsősorban a parasztság problémái érdekelték.

Zsírosparaszttokkal alig találkozunk írásaiban. Ha itt-ott fel is tűnik egy-egy hatókrös vagy négyökrös gazda, — abból feltétlenül ellenszenves figurát formál. Leggyakrabban és mindig rokonszenvesen a pusztá fennmaradásáért foggal-körömmel harcoló kisparasztokat mutatja be, kik szilárdan megvetették a lábukat pár hold földjükön, továbbá azokat a Földhözragadt Jánosokat, kiknek előbb-utóbb kiszalad a talaj a lábuk alól, s a Földnélküli Jánosokat, kikből sohasem lesz a maguk szegénye, síríg a mások kenyerét eszik. A mezőgazdasági válság beköszöntéséig inkább a kisparasztook sorsával foglalkozik, a mezőgazdasági válság kitörése után nagyobbreszt a földhözragadtak és földnélküliek sorsa izgatja. A mezőgazdasági válság ugyanis a parasztság helyzetének lényeges változását vonta

maga után. A válságot megelőző, több éven át tartó infláció leginkább az ipari munkásságot és az értelmiséget sújtotta, úgy, hogy még a kisparaszt sora is irigylésreméltó volt, a konjunktúrát kihasználva gyarapodhatott, s ezért került az érdeklődés középpontjába. A válság nehéz éveiben a parasztság nagyarányú elproletárizálódása következett be, s ezért figyeltek fel ekkor a földhözragadtakra és földnélküliekre.

Méra az *Ének a búzamezőkről* c., 1927-ben megjelent regénye a kisparaszti élet epikai szélességű ábrázolása. Két nemzedéket mutat be benne írónk: az öregek és fiatalok nemzedékét.

Az öregek, Mátyás és Róza, a megcsontosodott kisparaszti életrend iratlan alaptörvényéhez igazodnak: megtartani azt, ami van, s ha lehet, még ragasztani is hozzá. E könyörtelen törvény parancsa szerint alakul a családi életük, érzelmi, gondolati s erkölcsi világuk, ez szabja meg politikai állásfoglalásukat is.

A család itt zártabb kötelék, mint egyéb helyt, mert a vérségi egysegen túl gazdasági egység is. Pontosabban: a vérségi kapcsolatra alapozott gazdasági érdekközösség, mely voltaképpen östermelő kisüzemnek tekinthető. Ezért határozottabban szigetelődik el a rajta kívül állóktól. Róza Márikát, Etelnek, fogadott lányuknak fiuktól, Rókustól született gyermekét családtagnak tekinti, viszont Péterkét, ki Etelnek második férjétől, Ferenctől való mostohafia, kitudja a családból, úgy gondolva, hogy Márikának hasznát vehetik, mert az az övéké, de Péterkétől semmit sem várhatnak, mert nincs köze hozzájuk. Ezért szel Márikának a friss kenyérből, Péternek meg a szárazból. A családfő teljhatalmú úr, mindennemű kezdeményezés, intézkedés joga őt illeti, mert ő az üzem bölcs vezetője, s a feleségnek hozzá kell alkalmazkodnia. A dolog még csak szusszanni sem enged senkit. Sűrögnek-förögnek, s mégis: éppenhogy csak vannak. Ez a szűkösség gazdálkodási módjuknak a következménye, mit viszont a törpe birtok ír elő. Annyira kicsi a föld, hogy ha valamicske is lemorzsolódnék belőle, könnyen a tönk szélére juthatnának. Ezért nem bocsátkozik Mátyás semmiféle vállalkozásba. Így akkor sem növelheti meg jelentősen a bevételeit, ha kedvező idők járnak, s mert mindenképpen gyarapodni akar, hát csökkenti a kiadást: kuporgat.

Az állandó elfoglaltság nem enged időt arra, hogy átadják magukat az érzelmeiknek. Gyanús szemmel nézik azt, aki közülük való, s mégis olyan fényűzésre vetemedik, hogy érezni mer, hiszen nyilvánvaló, hogy a gazdaság látja majd a kárát ennek az uradzásnak. Különösen a fájdalom, a bánat, a szomorúság veszedelmes, mert bénít. Szüle bölcsesége szerint: »A hosszú bánatot nem a szegény embernek találták ki. A bánatos paraszt csak annyira mén, mint az út mellett vetett búza.« A szeretet megnyilvánulásaival sem találkozunk, mert a szeretet ellágyít, elkényeztet. Egyedül a földet szeretik bensőséges, rajongó szeretettel, de ez a szeretet megacéloz, erőt ad a földért folytatott harcban. A szerelemből is kifakult minden érzelmi szín. Úgy gondolják, hogy ha egészségesek, szemrevalók a fiú meg a lány, a dolgok rendjénél fogva előbb-utóbb betelik rajtuk az élet törvénye. »Aranybárány, aranykos, Mindjárt összemennek most.« Kellemkedésre, epekedésre, ábrándozásra se idő, se szükség nincs. Mátyás úgy magában többször kárpálta Etelt, amiért annyira megmakacsolta magát

Ferenceel szemben. »Lám, ez az Etel is. Mit játssza magát, mint valami Tündérszép Ilona, aki majd megbomlik az Árgyilus királyfi végett, mégis csak epeszti magát számár a Fekete-várban. Ha a városi selyemcsorda így tesz, aki írásból tanulja a szép szenvedelmeket, és tanulhatja is, mert egyéb dolga sincs neki, egész nap lóthat-futhat, mint az őrlősök kutyája, egyik szenvedelemből a másikba, hát jó, az erre született.«

Körülményeik kényszere következtében gondolataik főként arra irányulnak, mint lehetne a vagyont megőrizni s szaporítani. Mátyás fejében csak úgy rajzanak a tervek: kit, s hogyan használhatna fel célja érdekében? Kényúrként rendelkezik Etellel: legyen a Ferenc felesége, így összeragasztódik majd a kettejük földje. Etel halála után pedig Ferencet noszogatja, hogy vegye el azt a magtalan özvegyasszonyt, akitől tíz zsákos földet jussolhat majd. Minél inkább kiszolgáltatottja az ember a körülményeknek, annál inkább hajlik arra, hogy azokat adottságukban, ne pedig létrejöttükben tekintse, mert szempontjából nem a hogyan lett, hanem az »így van« a fontos. Ezért alakul az öregek gondolkodása ténymegállapító gondolkodássá, mely szinte minden oknyomozó jelleget nélkülöz. Szerintük minden, ami van, megváltoztathatatlanul van így — kedvenc szavuk járása szerint: Isten rendeléséből — s ezért nem zökkentik ki őket a kerékvágásból a rájuk zúduló csapások. Az író az események egymásutánjába rejtett ironiával sejteti, hogy nem jól van ez így. Etel otthagytott Rózánál egy friss cipót Márikának meg Péterkének. Róza fukarságában ebből csak az édesgyermeknek szelt, a mostohagyerekeknek meg a maguk száraz kenyéréből vágott. Zsugoriságával a halálba kergette Péterkét, aki utána eredt Márikának, hogy kikapja kezéből a foszlós karajt, s futtában a lábba vezett. Róza azután Isten rendelését tette felelőssé a szerencsétlenségért.

Erkölcsei értékrendjüket az érdek határozza meg. Mátyás mást, mint érdekházasságot el sem tud képzelni. A hadiasszonyokat sem paráznaságukért szólja meg a falu, hanem azért, mert szertfecsérlik azt, amit a férjükkel szereztek. Legfőbb erénynek a dolgosságot tartják. De mert éjt is nappallá tehet az ember a munkában, s nem boldogul, ha nincs magához való esze, az élelmességet is nagyra értékelik. Megdöbbsentő Mátyás élelmessége akkor, mikor lemond fogságba esett Rókus fiának a kiváltásáról, mert oly nagy a váltságdíj, hogy mindenét pénzzé kellene tennie. Elkellene itthon — gondolja —, mert Etel meg Ferenc halála után legalább apát kapnának a gyerekek, s neki is lenne valakije, aki gyámolítaná őt élete alkonyán. De mit érnének vele, ha elkótyavetyélve a birtokukat mindnyájan szolgásonra jutnának? Mérlegelte az érveket és ellenérveket, s bár látjuk, hogy nem tehetett másként, mint ahogyan tett, mégis megdöbbsent a döntése. Mikor eladta bankóért a zsidónak a búzáját, meg a féltve őrzött koronásokat, s a huszonkilenc mázsa új búzához négy mázsa penészeszt kevert, s az ezüstkoronások közé tizenkét darab régi bronzhuszonötkrájcsarost, neveünk élelmességén — hiszen becsapta őt a kereskedő is, s így legalább nem fizetett rá az üzletre. Csak az illendőség és a törvény szab határt ennek a hol félelmetes, hol kicsinyes élelmességnek. A takarékság, fukarság, zsugoriság szintén erényszámba megy. Mátyás rövid tusakodás után csak megmondja Etelnek, hogy ne urizáljon a petróleummal, gyertya való a szegényembernek. Nem szeretné, ha efféle kárhozátbadöntő szokás honosodnék meg az ő portáján. Róza odaajándékozta Ferenc fiának a Márika

viseltes cipőjét. »A piacon már úgy sem adnának érte semmit, mert a kérge mind ki van dülve, a sarka félretaposva, s a talpát inkább csak találgatni lehet, hogy melyik volt.« — de hát a kisgyerek még eljárhat abban a tarlón. Jellemző, hogy erkölcsileg a szerint értékeli az embereket, mire vitték. Mátyás megveti azt, akinek semmije sincs, — nyilván ő maga az oka ennek, — s nagyra becsüli azt, akinek többje van, mint neki — ember a talpán, biztosan ügyesen forgolódott.

Mátyás politikai irányvonalát is a földcskéje szabta meg. Tudja, hogy mióta a világ világ, mindig a ködmön vágta a fát, a palást meg melegegett mellette, s tudja, hogy e miatt folyik a per a parasztok meg az urak közt, de hogy ő ebbe beleavatkozzék, arra nem vállalkozik, mert csak van valami félténivalója, ha kevés is az. A nincstelenek kaphatók effélére, mert még az ingük sem az övék, a módosabb gazdák azonban óvatosan távoltartják magukat minden mozgolódástól. Mit tehet hát? Dohog, békétlenkedik, de nem cselekszik. Ez a tétlen elégedetlenség fejeződik ki az ő és a hozzá hasonlók nyegvennyolcasságában is. Tudják, hogy Kossuth apánk hadat üzent az uraknak, s hogy negyvennyolcban rossz napok jártak rájuk — hát éltetik Kossuth apánkat, és visszavárják negyvennyolcat. Móra észreveszi, s keserű humorral ki is mondja, hogy ez a merőben érzelmi ellenzékség vajmi csekély értékű. A márc. 15-öt ünneplő gazdakörben rázendítettek a Kossuth-nótára. Szívből fújta egy hatókrös gazda is, s mikor megkérdezte tőle Ferenc, hogy kire szavazott, a negyvennyolcasra, vagy a kormánypártira, azt felelte, elszűveskedett hozzá a báró úr, hát rá kellett adni a voksát. A negyvennyolcasok egy pár kivételével helyeselték is tettét, mert majdnem mindnyájan a báró úrra szavaztak. »Ki azért, mert kisüstöt kapott, ki ingyen barátságból, de azért az elve midnyájuknak a negyvennyolc, az soha el nem múlhat.« A kommunisták programja igen tetszett Mátyásnak, mert csak nem igazság az, hogy az egyik embernek száz holdja van, a másik meg nem boldogul, s szolga marad egész életére, ha orrával tőrja is a földet — s mégsem szegődik a hívüké. Úgy nézte, hogy a két-három holdas gazdák, az árendások, felesek, harmadosok könnyen beleegyesülnének a földosztásba, de ő a magát bizony nem adja. Az inflációs konjunktúra idején csak úgy dült a pénz a kisparaszthoz is, s a kurzus emberei, hogy a kisparasztokat megnyerjék maguknak, nagy barátkozásba kezdtek velük. Mátyás lassan belegyőződött abba, hogy nagy tisztesség nemzetfönntartó elemnek lenni, »és azóta majdnem úgy néz a városi urakra, mint a maga formájú emberekre, és elidőzget velük a körben vagy a kapitányságon, ha muszáj«. Véleménye róluk akkor változott meg újból, mikor fordult a sors kereke, beköszöntött a válság, és az urak is fölmondták a barátságot. Most ismét visszaállította a statusquot. Mégis csak az az igazság, hogy a ködmön vágja a fát, s a palást melegszik mellette.

A fiatalok — Ferenc és Etel — minden téren igényesebbek. Ezért lép-ten-nyomon problematikusnak találják a közösségük számára hagyományosan kötelező életformát, s képtelenek továbbra is megmaradni a kerekei között.

Paraszti szokás szerint az asszony javainak birtokbavétele az ember részéről csak a törvényes házasság után következhet be, mely szerződés erejénél fogva megóvjá a nőt attól, hogy a férfi mindenéből kifossa. Etel azonban félretéve a józan okosságot, már esküvő előtt is teljhatalmú

urának kívánná Ferencet, hiszen amúgy is az övé testestől-lelkestől, miért nem vegyíti hát akkor össze a kettejük pénzét, s miért számol el neki az utolsó krajcárig? Ezzel szinte ösztönösen tiltakozik a család alapján gazdasági közösség jellege ellen, szerinte ugyanis a szerelmi társulás a lényege annak. Ferencnek legfőbb gondja, hogy családját anyagilag felvirágoztassa. Él-hal a földért, de nem az öregek módján gazdálkodik, hanem nyugati mintára. A kapitalista gazdálkodás bevezetésével kísérletezik, állandóan a bevétel fokozására törekedve. Kockáztatva és nyerve újít és vállalkozik. A borszólót kihányatta, s helyébe csemege-szólót ültetett, meg csemetekertet csinált, s próbálkozott nemesített búzával is. Cséplőgépet vett részletfizetésre, a gép majd egész árát bekereste az első nyáron; ártézi kutat fúrattott, meg malmot építtetett. Állandóan szaporodott a bevétele, és forgott a tőkéje. Így bizonyos polgári jómód hönösödött meg házában. Új tanyát húzatott, két padolt szobával, a tetejét, cserépre vette, s alá pincét rakatott, mert tisztességes lakáshoz csak jussa van neki is, mint más istenteremtette embernek.

A fiatalok érzelmvilága gazdag. Különösen Etelé. Az ő lázadása merőben érzelmi jellegű. Hűségét megőrizve várta haza férjét, még akkor is, mikor már tudta, hogy az éli világát a fogságban. Hozzá való ragaszkodása ébresztette fel benne a szeretetet a gyerek, az ő gyerekük iránt. Mérgében ő is marokra fogta Márika haját, s hajánál fogva rántotta őt maga felé, ha nem nyughatott, mikor fészülte, s még rá is ripakodott, ahogy szokás, de nyomban meglazult a szorítása, s fúvogatta szájával a fehér bőrt, min piros nyomokat hagyott a vastag fogú túlórkfésű. Legelemibb erővel a szerelem tört fel belőle, s azzal, hogy a férfi alakját eszményítve, önmagát rá érdemes társsá nőttette, bonyolult érzelmémmé terébélyesedett, s túláradt azokon a korlátokon, melyek közé szorul, ha pusztán a természetes párzás indulatává szegényedik.

A háborúban vagy megvakul az ember szeme, vagy felnyílik. A Ferencé felnyílt. Sok országot bejárt, míg a fogságból megszökve haza jutott, s így összehasonlíthatta a magyarországi s a külföldi parasztság helyzetét. Nálunk nyomorgó vagy törtető parasztsaládok, száználmasan állati életszinten, ott virágzó parasztosztály, melynek életszintje az emberi méltóság tudatáról tanúskodik. Az összehasonlítás rávezette arra, hogy ne tekintse megmásíthatatlannak azokat a körülményeket, melyek miatt annyira elmaradt a mi parasztságunk, hiszen máshol másként alakultak azok. Ezért nincs benne szinte nyoma se a fatalista szemléletmódnak. Észrevette, hogy a körülmények alakulnak, s őt éppen a létrejöttük és elmúlásuk érdekli; gondolkodása nem ténymegállapító, hanem oknyomozó. Műveltségteremtő gondolkodás ez, s tényleg, Ferenc abban is elüt osztályosaitól, hogy felébredt benne az érdeklődés a műveltség iránt.

Ferenc éppoly éhes a földre, akár Mátyás — leghőbb vágya, hogy ragaszthason valamit ahhoz, ami már megvan —, de erkölcsi értékrendje merőben más, mint azé. Rókussal együtt szöktek meg a hadifogságból. Rókusnak már jártányi ereje sem volt, s Ferencről elkívánta az utolsó falat kenyeret is. Ferenc nem adta, maga ette meg. Reggel hiába keltette Rókust, nem tudott lelket verni bele, fennakadt a szeme is, ő fogta le. Józan ésszel senki sem vehetett volna követ Ferencré azért, amit tett — hiszen helyében majd mindenki ezt cselekedte volna. Nincs értelme annak,

hogy éhen haljon valaki, ha amúgy sem tudja megmenteni áldozatkész-
ségével társát az éhhaláltól. Józan ésszel Ferenc sem hibáztatta magát,
mégis ettől kezdve oda lett a nyugalma. Lelkiismerete azzal vádolta, hogy
gyilkos. Lelkiismeretének háborgása jelzi, hogy szembefordult azzal az
örökölt felfogással, mely szerint semmi kivetnivaló sincsen abban, ha
minden szentnek maga felé hajlik a keze. Ferenc gyarapodni akar — de a
mások kára nélkül. Az öreg »bűnös« élelmességéből semmi sincs benne.

Ferenc tisztában van azzal, hogy a parasztság a tenyeréből etette
tisztá-búzával a tükörből fésülködő magasabb társadalmi osztályokat, de
se az állam, se a város, se a követ, se a vármegye nem tett érte semmit.
Az elmaradottság tehát nem a parasztság természetéből következik, hanem
mindenkinék kiszolgáltatottságából. Úgy látja, hogy ebből a helyzetből
csak maga szabadíthatja ki magát. A parasztnak kell itt kezébe vennie az
ügyét, mert ha ő nem cselekszik, érte ugyan két szál szalmát se tesz ke-
resztbe senki. Ő kezébe is veszi. Szakit a negyvennyolcassággal, de a
kommunistákhoz sem csatlakozik; a polgárisultság meghonosításával
akarja tűrhetőbbé tenni a paraszti sorsot. Ármentesítő társulatot szervez
a lóp lecsapolására, s azon fundálódik, hogy be kellene erdősíteni a buc-
kákat. Mindenkinék a baját magára vállalva viaskodik az urakkal. Átvágja
a báró birtokát védő gátat, nehogy a szegények sárputriját öntse el a
fenyegető árvíz, küldöttségeket vezet a polgármesterhez, a követhoz, hol
a rokkantakat, hol a hadisegélyes asszonyokat; a jószágértő gazdák nevé-
ben a közlegelők szaporítását, a földtelen zsellérek nevében a közlegelők
osztását kéri. A parasztság felismerte benne a maga emberét, s követte
akarta-választani.

Az öregek hagyományos életformájával tehát minden vonatkozásban
összeütköznek az új életformát kereső fiatalok. A hagyományos életforma
a feudáliszmus gazdasági viszonyaiból nőtt ki; elembertelenít, de bizton-
ságot ad. Akik alávetik magukat a törvényeinek, azok emberségükben meg-
fogyatkoznak, de aggályaik nincsenek, s éppen ezért el is érik kitűzött
céljukat. Vitalitásuk elpusztíthatatlan. Ezt a vitalitást becsüli Mátyás leg-
többre a kis Péterkében. Halottan is ott szorongatja markában a Márikától
elragadott kenyeret. »Szegény kis gyerekek, pedig embör lett volna belüle!
Mán is mögmütatta, hogy ő a hatalmasabb... mögtötte, amit akart, ő volt
a gyöngébb, mégis övé lett utoljára a kenyér.« Az új életforma a kapita-
lizmus gazdasági viszonyaiban gyökeredzik. Magasabbrendű, mert az em-
berméltóságból folyó igényesség alakította ki, de veszélyes, mert akikben
felébredt az igényesség, azok lépten-nyomon problematikusnak találják
a létet, s gyötrő problémáik kiszívják belőlük az életerőt. »Ferenc a leg-
nagyobb emberi háború sokat próbált, sokat kóstolt, sokat tanult, nyila-
dozó szemű parasztja, akinek az esze élesedett, az értelme szélesedett, a
művelődéshez való ösztöne felébredt, a szíve emberibb lett, az idegélete
megkezdődött, és talán meg is romlott.« Éppen megkezdődött és megrom-
lott idegélete érleli tragikussá a sorsát. Megtagadta Rókustól a falat ke-
nyeret, s Péterkének egy falat kenyér miatt kell elpusztulnia. Szíve el-
itéli őt a tetteért, esze felmenti. Magában rágódik, s e miatt képtelen fel-
oldódni felesége szerelmében. Hogy könnyítsen a terhén, bevallja neki a
titkot. Etelt az örületbe kergeti az a tudat, hogy az ő édes ura gyilkos.
Magáról mit sem tudva indul neki egy hajnalon a lápnak, s belevesz.

Ferenc lelkiismeretétől gyötörtén, most a halott asszonyba lett szerelmes, ki éjszakánként meg-megjelent álmában, s hívogatta őt. Egyszer utána eredt, s reggelre kelve a kortéfára felkötve akadtak rá.

Móra radikális reformpolitikája értelmében a parasztkérdés megoldása az lenne, ha a kisparaszttság belenőne a középosztályba, azaz elmaradt paraszti életformáját igényes, polgárisult életformával cserélné fel. A fiatalok voltaképpen ezt a belenövési folyamatot példázzák. Az író szíve minden melegét rájuk árasztja, azért hat visszasan, hogy mégis ők buknak el, s az öregek sértetlenül kerülnek ki a nagy világégből. Ebből a költői igazságszolgáltatásból az derül ki, hogy írónk ellentmond önmagának: lelkesül a fiatalok magasabbrendű életformájáért, s mégis az öregek alacsonyabbrendű életformája mellett szavaz; óhajtja a paraszttság fejlődését, s ugyanakkor óvja a parasztot attól, hogy fejlődjön. Ez az ellentmondás közelebről talán abból magyarázható, hogy írónkat megtörte az az út, mely a szegénysorból az értelmiségiek felé vezette. Rajongója az életöröknek, — Omár, Hajnal Matyika, Péterke — mert úgy érzi, hogy benne éppen az életerő fogyatkozott meg, s azért képtelen a hősi lendületre. Affélét sejt, mintha a magasabbrendű életformával együttjáró fokozottabb idegtevékenység szívná ki az életerőt, s azért érez nosztalgiát az alacsonyabbrendű életforma iránt, jöllehet azt ezzel felcserélni. — maga is tudja — visszafejlődés lenne. Elveszett az, kinek a lelkisége differenciált, csak azok állják meg a helyüket, kik lélekben primitívek maradtak. A fiatalok tragikus véget érnek, mert életerejük felörlődött abban, hogy individuummá különültek; az öreg Mátyás nem szakadt ki a közösségből — típusa a feltörekvő kisparasztinak — mindent annak törvényei szerint old meg, ezért nincsenek gyötörő kérdései, s így életereje töretlen marad. A regényhez írt utószóban bevallja az író, hogy neki Mátyásban telik a legtöbb kedve, aki testvére az öreg árva tölgynek, »girbe-gurba, csomós, megszagatott; alul szárazágú, de azért minden sebére beforrott, kemény és zöldkoronájú«. Legtöbb kedvét Mátyásban leli, de leginkább Ferencet szereti. Távolabbi oka is van ennek az ellentmondásnak. A középosztályba való benövés a kapitalizálódás útján — szakszerű gazdálkodással, vállalkozással, kultúráltsággal — lehetséges. A kapitalizmus szabadjára engedi a szerzési vágyat — a polgári radikálizmus éppen ennek a korlátlan szerzési váagnak akart gátat vetni — s Móra egyfelől helyesli a magántulajdon éhségét, mert az életrealitás jele az, másfelől elítéli, mert bemocskolja az életet. Kedve telik Mátyásban, mint ahogy annak kedve telik Péterkében, mert kiharcolta a magáét, de döbbenten figyeli Ferenc vergődését, kinek egy falat kenyér borítja fel lelki nyugalmát, melyet haldokló társától megtagadott, s Péterkét, aki azért fullad bele a tóba, mert kiragadott egy falat kenyeret Márka kezéből. Így valahogy az a falat kenyér az enyémmek, a magántulajdonnak a szimbólumává nő, mely természetesnek, de egyben végzetesnek is látszik. Természetes és végzetes a birtoklás vágya: körülbelül ez Móra felfogása a kapitalizmus kérdésében.

E miatt az ellentmondásosság miatt nem találhatott rá a parasztkérdés megoldására. A lírai hangú utószó a föld mítikus himnuszává lesz. Nem fontos, hogy sirnak, vagy örülnek, célt érnek vagy elbuknak azok, akik a rögöt törik. Úgyis mindenkit megesz a föld, mert ez a leg hatalmasabb. »A föld mindenkit mögöszik, még tán magát is. De új állja helyün-

köt, és a föld nekünk marad.«... »Igen, a föld bölcsője és koporsója Ferencnek, Etelnek, Rózának és Mátyásnak, Bojszinak és az igazgató úrnak, — a föld megmarad, és ő róla dúdoltam én ezt az éneket.«

* * *

A mezőgazdaság válsága terelte a figyelmet a földhözragadt és föld-nélküli parasztságra, de ezen az objektív okon kívül szubjektív oka is van annak, hogy írónk ennek a rétegnek a sorsával foglalkozik a leg-behatóbban. Ebből a rétegből nőtt ki, s úgy érzi, hogy ennek a rétegnek a nagykövete. Erkölcsi parancs készíti, hogy szóljon azokról, akiknek vére, s akik azért küldték őt, hogy mondja el, milyen az életük folyása [42].

Mint múzeumigazgató, az ásatások idején is ezzel a réteggel kerül szoros kapcsolatba a napszámosai révén. Szenvedélyesen érdeklődik a föld alól előkerülő régiségek, de még szenvedélyesebben napszámosai iránt. S a kép, amit a parasztság »negyedik rendjéről« Dózsa György népének egyenes folytatásáról fest, egyre sötétebb és sötétebb. Minden ecsetvonása igazolja írónknak azt a tételét, hogy a parasztságnak ez a rétege abban a testi-lelki elhagyatottságban leledzik, melyben volt mintegy másfél századdal ezelőtt, mikor Tessedik Sámuel felvetette a kérdést, hogy mi a paraszt most Magyarországon, és mi lehetne? Akkor senki sem felelt erre a kérdésre azok közül, akik kezükben tartották a nemzet sorsát, hisz a paraszt nem számított bele a nemzetbe, nem volt tagja a magyar szent koronának. A múlt század kilencvenes éveiben — a mezőgazdasági munkáskérdés felvetődése idején — feleltek az illetékesek, még pedig szuro-nyokkal és golyókkal. Írónk korában pedig önámító és felületes frázisok-kal ádták meg a választ. Egyfelől megtették a magyar parasztot a terem-tés koronájának, akinek nincs párja a világon — másfelől megállapíto-ták, hogy földéhes, úrgyűlölő, együgyű, ravasz, önző és kultúrára nem nevelhető. De — teszi hozzá Móra — ugyanazok borulnak le tőstokban és vezércikkekben a magyar paraszt nagysága előtt, kik úri négy szemközt a sárba rántják [43]. Ezzel az »ártatlan« megjegyzéssel sejteti, hogy mind-két megállapítást a birtokban ülők érdeke szülte, az évszázados rendhez való görcsös ragaszkodás. Ennek védelmében hangoztatják mások felé azt, hogy isten a paraszt, — tehát semmi baj sincs körülötte — maguk felé azt, hogy állat — tehát úgy sem lehet segíteni rajta. Így másokat meg-tévesztve, magukat megnyugtatta továbbra is háborítatlanul szipolyoz-hatják.

Írónk szerint a parasztság ezen rétegének a XX. század első felében sem magasabb az életszintje, mint jobbágyőseié volt. E jobbágyok — írja — arról, hogy Kossuth Lajos felszabadította a jobbágyot, nem tudnak semmit. »De én sem tudom, hogy csakugyan fel vannak-e szabadítva« — fűzi hozzá [44]. Ennél találóbban nem jellemezhetné volna helyzetüket. A szavak gonosz játéka — e jobbágyok nem tudják, hogy a jobbágyot már régen felszabadították — szomorít rá a valóságra. A jobbágyságot ugyan eltörölték, de a jobbágyok itt maradtak, mert a feudalizmus csak névleg szűnt meg, de tényleg él.

A földnélküliek csöszködnek, napszámba járnak, meg kubikolnak. A csösz finnyás hírében áll, mert úgy válogat a dohányban, mint a tyúk a

kendermagban. Már tudniillik úgy, hogy hol krumplicevet szív, hol salátát, hol feketenádálicevet — s ha meggyfalevéellel tömheti meg a pipáját, az már ünnep számára. Az őseket ásó napszámosok nem győztek eleget csodálkozni azon, hogy minden halott mellett kazlakban találták a csirke- még sonkacsontokat. Őri nép temetkezhetett ide — gondolták, ha hússal etették: az asszonyaikat is. Antal, a kubikos, egy hún sirból való füstös cserépbögrét hordott a tarisznyájában, mert úgy tetszett neki, hogy kolbász illata csapódott belőle az orrába. Sorra járt a bögre a kubikosok kezén, s végül is kiszagolták belőle a jószagot [45]. A kétségbeesés fanyar humora érzik ki ezekből a jelenetekből. Dohány helyett meggyfalevetet szívní, színét sem látni a húsnak, s a kolbásznak szagával érní be — maguk ezek a tények is nyomasztók, de még sokkal inkább az a különös magatartás, melyet a nyomor vált ki ezekből az ágrólszakadtakból. Nagyon nyugodtak, s ez bennük a nyugtalanító. Így csak azok törődnek bele sorukba, akik annyira elfásultak, hogy minden mindegy nekik.

Némelyek földhöz jutottak. Éheznek rá nagyon, még öregapjuktól örökölték ezt az éhséget, akit »talán Dózsa György idejében vertek agyon, mint földigénylőt«. Vagy a földreform-törvény alapján tettek szert egy-két holdra, vagy bérletbe vettek a várostól. Ezeknek a sorsa arról győzi meg az olvasót, hogy gyakorlatilag mit sem könnyít a nincstelen paraszt helyzetén se a földreform, se a földbérlet, mert éppen a juttatott vagy bérelt föld lesz tönkretévőjévé. Akiknek földigényét a bizottság elismerte, s nekikezdték a gazdálkodásnak az urasági birtokból számukra kiszakított legrosszabb földeken, azoknak a földbirtokosok egyszer s mindenkorra elvették a kedvüket attól, hogy a maguk gazdái legyenek. Szövetkeztek ellenük, s addig mesterkedtek, míg rimázkodva nem kérték az urakat, hogy szabadítsák meg őket a földjüktől. [46]. Akik a város földjeiből béreltek, azokat az adó juttatta koldúsbotra. Előbb-utóbb megütötték a dobót a portájukon, mert a törvény, törvény, s a fizetési kötelezettségnek eleget kell tenni [47]. Ezekről, a földhözragadtakról írt karcolatok a légsúlyosabb vád az ellen a rendszer ellen, mely megakadályozza, hogy a nincstelen paraszt kispaszttá legyen, s így hátráltatja a fejlődését, jóllehet azt hirdeti, hogy parasztpolitikát folytat.

Jobbági mivoltukról árulkodik politikai közömbösségük is. Tudják, hogy boldogulásuknak az urak az akadály, s mégsem szervezkednek ellenük, mert a lelkükbe edzették azt a hitet, hogy velük szemben hiábavaló minden próbálkozás. Képviselőválasztási jogukkal is vajmi kevés vizet zavarnak, mert jól eszükbe vésték, hogy valahányszor a hatalmasok ellen fordították a jog fegyverét, mindig saját magukon ütöttek sebet. Egy hosszú, köhögős atyafi nagy merészen a »dématrakára« merte adni a szavazatát, de a szavazatszedők ráförmedtek, hogy takarodjon ki a helyiségből, míg szépen van [48]. Ilyen tapasztalatokból megértették, hogy s mint kell viselkedniök, ha nem akarnak bajba keveredni, s megértették azt is, hogy a képviselőválasztás nem az ő ügyük, hanem az urak komédiája. Ezért nem is érdekli őket. Hogy ki lesz a követ — erre a kérdésre így felelnek a választási időben: »hát akit az urak akarnak.« — s vállat vonnak hozzá. A kortes azt se tudja, melyik pártnak korteskodik, ahhoz szegődik, amelyik a legtöbb pénzt fizet egy aláírásért [49]. S a választók is annak adják el a szavazatukat, aki többet ígér érte. Fizetség jár a »párt-

fogolásért», s a legszívettszomorítóbb talán az, hogy a népek úgy gondolják, rendjénvaló ez így, s még csak fel sem dereng bennük, hogy galádul rá vannak szedve: bagóért vesztegették el az önmaguk fölött való rendelkezés jogát. Vannak vidékek, ahol pénzt sem adnak a szavazóknak, mindössze a csárdában ihat egyet ingyen. De még ebben is huncutság van — mondja Illés — mert köznapra teszik az áldomást, mikor a rendes embernek nincs ráérő ideje, s a kocsmáros a pénzt is zsebvégvája, meg a bora is megmarad. Illésnek — jegyzi meg írónk — nagyon fáj, hogy egy pohár bortól elütik, de »arra még nem jött rá, hogy az életből is ilyenkor semmizik ki«. [50].

A földhözragadtak és földnélküliek a polgáriasultság idején is a hűbériség korára emlékeztetően viselkednek, mikor még nem volt szavuk az ország dolgában, mert — s ez a polgári radikális Móra vádjának a lényege a fennálló rendszerrel szemben — a hűbériség szellemét átmentették uraink a polgáriasultság korszakába is. Akkor még nem élhettek a jogaikkal ezek a fűszál-emberek, mert nem voltak jogaik, s most vannak, és mégsem élnek velük, mert nagyobb bennük kiszolgáltatottságuknak, mint erejüknek az érzete.

Meghúnyászkodás, fásultság majd mindenütt. De azért akadnak a parasztságnak ebben az elnyomott rétegében olyanok is, akik szembeszállnak az úri renddel, s ha nem is a forradalom, de a lázadás szelleme lakik bennük. Döncő, a kutyahitű, meg a hosszú, köhögős napszámos, aki a »dematrakára« szavazott volna. A kiskúnok zenebona embernek tartják Döncőt, mert az úrral szemben való félelem, gyanakvás benne ürügyülletté szilajult. »Tisztán olvasok a szemében — írja Móra — ahogy belém-döfi a tekintetét az ereszetes szemöldöke alól«, »én tudom, hogy csak úr vagy te is, kutya van benned«. »Döncőbe valamelyik királygyilkos ösének a lelke szorulhatott.« [51]. A napszámos küzd az ellen a balhit ellen, hogy mindegy, kire szavaz a szegény, mert egy se az ő embere. Ha mindegy volna, okoskodik, akkor nem vették volna el tőle szavazati jogát, amiért a »dematrakát« karolta fel. De elvették, s ez azt bizonyítja, hogy félnek attól, aki nem hagyja az igazát — s már az is valami. [52]. Ritka az ilyen fokú tudatosság, bár ösztönösen a minden-mindegy emberek is ellenzékieskednek. Persze, igen ártatlan ellenzékieskedés ez, mert álmodzásba fullad. Kossuth apánkat éltetik háló porában is, s belé helyezik a bizalmukat. Különös negyvennyolcasság, nem cselekszik, hanem vár.

A gazdasági elnyomás csak egyik oka annak, hogy nem fejlődött ki a politikai öntudatuk — ebben az elnyomásban az ipari munkásságnak is volt része, s mégsem torpant meg — másik oka az, hogy tudatviláguk is nagyon szegényes, mert műveltségben messze mögötte maradtak a koruknak. Műveltségük nem magasabbrendű, mint az egykori jobbágyok műveltsége. Újságot akkor olvasnak, ha a boltos történetesen abba csomagolja a vásárolt portékát. Ha két-három esztendő újtság, az se baj. Néha tízesztendő lap kerül a kezükbe, s azt böngészgetve fölöttébb megzavaródnak, hogy megint Ferenc Jóska lett a király. A kalendáriumot elővassa az, akinek van. Írónk huszonhét napszámosa közül eggyel sem esett meg, hogy egy könyvet elejétől végigolvasott volna. Azok a körülmények, melyek közt élnek, nem engedik meg az ily fényűzést. Színházban mindössze csak egy volt, de arról is kiderült, hogy olyan szerecsent látott,

akiról a Paprikajancsi lepőfozta a kormot. Moziban csak ketten fordultak meg, a rádiót csak hírből ismerték [53].

Legfeltűnőbb a történelem terén való járatlanságuk. Számukra az egész magyar történelem kezdete, teljessége és vége: Kossuth Lajos és a negyvennyolc. De névnl nincs tovább az se. Negyvennyolc — ez az egyetlen hulláma az idő nagy folyamának, amelyről tudnak; hogy mennyi hullámot vetett ennek előtte, erről fogalmuk sincs, s ezért képtelenek az eseményeket időbelileg rendezni. Ami nem azóta történt, amióta az eszüket tudják, az Kossuth apánk idejében lehetett, vagy még annál is régebben. Nem is sejtik, hogy negyvennyolcig, akárcsak időszámításunk kezdetétől fogva, mily tömérdek idő telt el: ezredék, századok s évtizedek közt nem tudnak különbséget tenni. Sehogysem fér a fejükbe, hogy ott, ahol élnek, ötezer esztendő előtt temető volt. Az egyikük azon csodálkozott, hogy az apja sohasem tett erről említést, pedig öreg ember volt, a hetvenkilencedikben járt, mikor meghalt, sokat látott, hallott, de sohasem mondta, hogy itt temető lett volna [54]. Ismeretlen terület számukra a természettudomány is. A csillagokról semmit sem tudnak. Napfogyatkozást láttak, de hogy mitől van, arról sejtelmük sincs. Úgy hallották, talán attól van, hogy olyankor a markoláb megeszi a napot. Merre van Argentína, hol terem a vas, miből lesz az eső — minderről semmit sem tudnak [55].

A kép sivár, de Móra szerint tévedne az, aki azt állítaná, hogy nem ilyen műveletlen ez a réteg. Az a kevés kivétel, amellyel találkozott, csak azt bizonyítja, hogy nem kellene szükségképpen ilyennek lennie. Matyók gyereke maga mögött hagyva az iskolát, iskolásdit játszik a pipacsokkal meg a napraforgókkal, s legeltetés közben is olvas. »Nehézfogalmú a pász-torkodáshoz«, de fogékony a bölcs tudományokra. Mák ángyó férjét így okosítja, mikor ez a fecskéket hessegeti fölfelé, hogy ne hozzanak esőt: »Nem ér az semmit, akárhogy hajkurászi kend a fecskéket. Nem abból lössz az eső, hogy ők alacsonyán röpködnek. Az csak azért van, mert a vízpára lenyomi a bogarat, akit a fecske kerget.« [56]. Cuci János klárfalvi szegényember. Hol akad munkára, hol nem. Sokszor nézelődött a falu szélén, ahol ásatások a múzeum kocsidérék számára szedte ki a diribdarab cserepeket egy nagy partból, s jómagá is ásott néhányszor a múzeum szolgálatában. E közben sok mindent megtanult, s nem hajította el a kesznyelet, a kálárist, amit itt-ott talált a háztapasztáshoz kiasott homokban, hanem gondosan megőrizte, és odaajándékozta a múzeumnak. Még kutatómunkába is belekapott a falujabeli Molnár Jánossal. Három nap ástak négy helyen reggeltől estig, s a zsákmányt szakszerűen osztályozva, elvitték a múzeumba. Még azt is feljegyezték, hogy melyik lelet hányadik sírból való, s azt is megmérték, hány centisek voltak a sírok. Szakasztott úgy, ahogy azt egykor az ásató igazgató úrtól látták [57].

E ritka kivételektől eltekintve — teljes itt a műveletlenség. S ebben a rendszer kultúrpolitikája a hibás. A költséges népnevelési apparátusnak — írja Móra — semmi eredménye sincs, mert a tanterv, a tankönyv, az időbeosztás német minta szerint igazodik, »s ha a városban bevált is valahogy, a tanyához nem tudott alkalmazkodni« [58]. Így az iskola ahelyett, hogy öröme lenne a gyerekeknek, nyomorítására van. Gyötrődnie kell a tankönyv szavaival, mert azok a fogalmak, melyeket jelölnek, ismeretlenek az ő világában, arra meg senki sem szánta el magát, hogy az ő vilá-

gából kiindulva meséljen neki a nagyvilágról. Ha meg kilépett az iskola kapuján, oly kultúrsivatagban találta magát, ahol még harmathoz sem juthatott. Mert »ebben az országban nem készül könyv a paraszt számára, ha csak politikai propaganda nem, még vőfélykönyv és álmoskönyv, a kalendárium mellé« [59]. »Ebben az országban nem készül újság a paraszt számára, s ami féligmeddig olyan is, mintha neki volna szánva, véres riportjaival, politikai frazeológiájával, akármilyen irányú legyen az a politika, nem neki való, s nem vezet, csak félrevezet.« [60]. És ami a legfontosabb: »Nem tudunk a paraszt nyelven, így nem férközhetünk hozzá se szívéhez, se értelméhez.« [61]. S ez szó szerint értendő. A műveltek nyelve — különösen a hivatalos nyelv — számára érthetetlen, vagy félreértett szózuhatag volt. Ezt példázza Mihály tragikomikus alakja, aki csak eszi, marja magát, mert a hivatalos írásból azt ókumlálta ki, hogy a törvény őt, aki a légynek sem vétett, folyamatba teszi, pedig abban az állt, hogy az eljárást teszik folyamatba [62]. Mihály alakja egyben azt is igazolja, hogy időszerű volt a polgári radikálisoknak ez a követelése, hogy a hivatalos nyelvet közérthetővé kell tenni.

A parasztság e negyedik rendjéről a legsötétebb tónusú képet a *Földhözragadt Jánosék 1932-ben* c. cikksorozatában festette írónk. Ezek a képek miniatűr voltakban is vetekszenek Móricz Zsigmond hatalmas, sötét színezetű freskóival. Bennük Móra már-már túljut a polgári radikalizmus határán, s a proletárforradalmárok közvetlen közelségébe kerül. Forradalmasít anélkül, hogy forradalmár lenne, pusztán a valóság reális ábrázolásával.

Sőt a *Földnélküli Jánosék 1932-ben* c. tárcasorozat utolsó darabja egyenesen lázításnak tekinthető. »Nem mondhattam el mindent — írja Móra — amit láttam, mert akkor azt mondhatnák rám, lázítok. Így is volt egy-két jó emberem, aki féltett, hogy az igazságom nem lesz elég paizsom, ha védelemre szorúlok. S ami riportot írtam, annak is irodalmi formát próbáltam adni. Nem azért, hogy nagyobb legyen a hatás, hanem, hogy ne legyen olyan kegyetlen a tények brutalitása.« »Nem találtam ki semmit, de egy-két színt vettem abból a forrásból, ahol az életem eredt. Én is voltam szájból mosdó kisgyerek, csak hogy én édes vizet vehettem a számba. A mai földhözragadtak étele, itala, mosdóvize, törülközője csupa keserűség. Én is bukdácsoltam a hóban csillagfényes téli hajnalokon, de én hihettem, hogy elérem a csillagokat. Mit hihet a mai egyinges kis rongyos, akit apja, a béres, még a maga karrierjével sem biztosíthat?«

Nagyon emberi s nagyon nevelő a műve mellett kezét tördelő író: »nem hazudtam bele semmi optimizmust az írásaimba, s mégis — sötétebb a valóság, mint ábrázolásom, mert a legfelháborítóbb tényeket el kellett hallgatnom, s mert a legelviselhetetlenebb élmények engem nem kínoztak«. Azzal, hogy bevallotta korlátait, önmagán is könnyített, s a rendszert is meggyűlöltette, mert minden, ami őt felmentette, a rendszert vádolta. Engedelmeskedett a megvesztegethetetlenség őszinte parancsának.

JEGYZETEK

- [1] Déry Endrétől szerzett értesülesem szerint.
- [2] Móra István: *Édesapánk*. Magyar Hírlap 1935. febr. 10.
- [3] Móra István idézett cikke.
- [4] *Ürgyűlölet* (Parasztjaim).
- [5] Az *Édesapám vétké* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig) — *Szeptemberi emlék* (Véreim) — *Ürgyűlölet* (Parasztjaim).
- [6] *Diszdoktori beszéd* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [7] Gaál Ferike Jolán: *Móra Ferenc*.
- [8] *Boldogult költő-koromról* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig)
- [9] Ui.
- [10] Ui.
- [11] *En szép tanárkorom...* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig)
- [12] Ui.
- [13] Ui.
- [14] A radikálisok humanizmusáról és liberalizmusáról mondottakra nézve l.: Mérei Gyula: *A polgári radikalizmus Magyarországon* (1900–1919.). Bp. 1947.
- [15] *A jámborok, meg a zenebonák* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [16] *A szánkó* (Furfangos Cintula)
- [17] *Nagy ebéd volt nálunk* (Furfangos Cintula).
- [18] *Boldogult költő-koromból* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [19] Móra e kéziratát a Szegedi Somogyi Könyvtár birtokában van.
- [20] *Vad negéd* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [21] *Októberi emlékek* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [22] *Köztársasági emlék* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [23] *Angyalok elakadása* (A vadember és családja).
- [24] *Az energia megmaradása* (Nádi hegedű).
- [25] *Diszdoktori beszéd* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [26] *Prológus*. (Georgikon).
- [27] *Harena refurgii* (Georgikon).
- [28] Ui.
- [29] *Helyreigazítás, zárójelben olvasandó* (Georgikon).
- [30] *Jablonkay főtisztelendő úr címére*. 1925. — 259.
- [31] *Költők tilalmasában* (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig).
- [32] *Szeretném megnyugasztani azt a szegény Spenglert.* (A fele se tudomány.)
- [33] *Zuginé egyikéje* — Véreim.
- [34] *Vaspata* (A vadember és családja).
- [35] *Történet az egyik csalóról* (Göröngykeresés).
- [36] *A másik csaló* (Göröngykeresés).
- [37] *Esteli dal Hajnal Matyikáról* (Göröngykeresés).
- [38] *Hun sírok, hun nem azok V.* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [39] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [40] *A Városi Múzeum* (Szegedi tulipántosláda).
- [41] *Planéták* (Túl a palánkon).
- [42] *Földhözragadt Jánosék 1932-ben VII.* (Parasztjaim).
- [43] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [44] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [45] *Csendes kis hírek* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [46] *Földhözragadt János története*. (Véreim).
- [47] *Földhözragadt Jánosék 1932-ben* (Parasztjaim).
- [48] *Csendes kis hírek* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [49] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [50] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [51] *Hun sírok, hun nem azok VI.* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [52] *Csendes kis hírek* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [53] *A magyar paraszt*. (Parasztjaim.)
- [54] *Jegyzetek a rétről* (Utazás a földalatti Magyarországon).

- [55] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [56] *A vadkacsák* (Parasztjaim).
- [57] *Cuci János nem hagyta magát* (Utazás a földalatti Magyarországon).
- [58] *A magyar paraszt* (Parasztjaim).
- [59] *Üi.*
- [60] *Üi.*
- [61] *Üi.*
- [62] *Mihály folyamatba tétele* (Parasztjaim).

МОРА ФЕРЕНЦ

Л. Вајда

Очерк занимается с творчеством Мора, но не имеет претензии оценить его ни эстетически, ни исторически. К этому требовался бы основательный эстетический и исторический анализ, который перерастает рамки этого очерка. Его цель заключается только в том, чтобы показать ту точку зрения, с которой это творчество представляется единым, целым. Эту точку зрения очерк определяет с одной стороны в надломленности Мора, в его гуманизме, который требовал любви и излучал любовь; с другой стороны в готовности его к бою, в его критическом, бунтарском радикализме. Все произведения Мора объясняются этой двойственностью.

FERENC MÓRA.

von

L. VAJDA

Der Aufsatz behandelt Mora's Lebenswerk, ohne dessen hinreichende ästhetische oder historische Auswertung zu bezwecken, da diese eine derart eingehende Analyse benötigen würde, die über den Rahmen dieser Studie weit hinausreicht. Der Aufsatz beabsichtigt nur, auf den Gesichtspunkt hinzuweisen, der es ermöglicht, das Lebenswerk des Dichters als ein einheitliches Ganzes zu betrachten. Dies aber offenbart sich einerseits in seinem nach Liebe durstenden und gleichzeitig Liebe spendenden Humanismus, anderseits in seinem zur scharfen Kritik greifenden, kampfbereiten Radikalismus. Diese Dualität ist das bezeichnendste Merkmal seiner schriftstellerischen und dichterischen Tätigkeit.